

ANALECTA ARCHAEOLOGICA RESSOVIENSIA

RZESZÓW 2016

VOLUME 11

Institute of Archaeology
Rzeszów University

STUDIES
ON THE BRONZE AGE
AND EARLY IRON AGE

FUNDACJA RZESZOWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

STUDIES ON THE BRONZE AGE AND EARLY IRON AGE

Studia nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza

FUNDACJA RZESZOWSKIEGO OŚRODKA ARCHEOLOGICZNEGO
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY RZESZÓW UNIVERSITY

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

VOLUME 11

STUDIES ON THE BRONZE AGE
AND EARLY IRON AGE

Studia nad epoką brązu
i wczesną epoką żelaza

Edited by / Redakcja
Katarzyna Trybała-Zawiślak & Andrzej Rozwałka

Rzeszów 2016

Professor Dr hab. Sylwester Czopek

Editor

Andrzej Rozwalka

arozwalka@archeologia.rzeszow.pl

Editorial Secretary

Magdalena Rzucek

magda@archeologia.rzeszow.pl

Volume editors

Katarzyna Trybała-Zawiślak

Andrzej Rozwalka

Editorial Council

**Sylwester Czopek, Eduard Droberjar, Michał Parczewski,
Aleksandr Sytnyk, Alexandra Krenn-Leeb**

Volume reviewers

Wojciech Blajer – Institute of Archaeology Jagiellonian University, Poland

Florin Gogâltan – Romanian Academy, Institute of Archaeology and History
of Art of Cluj-Napoca, Archaeology, Romania

Tadeusz Malinowski – Poznań, Poland

Aleksander Koško – Institute of Archeology Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland

Jaroslav Peška – Department of History Palacký University Olomouc, Czech Republic

Klára Puzstainé Fischl – Miskolc University, Department of Archeology, Hungary

Translation

Karolina Czopek, Leszek Gardela, Beata Kizowska-Lepiejza

Photo on the cover

Bronze fibula from Konin, Wielkopolska voivodeship.

Collections of the Regional Museum in Konin. Photo M. Kaczmarek

Cover Design

Piotr Wislocki (Oficyna Wydawnicza Zimowit)

ISSN 2084-4409 DOI: 10.15584/anarres

Typesetting and Printing

Oficyna Wydawnicza ZIMOWIT

FUNDACJA

RZESZÓWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

Abstracts of articles from *Analecta Archaeologica Ressorviensia* are published
in the Central European Journal of Social Sciences and Humanities

Editor's Address

Institute of Archaeology Rzeszów University

Moniuszki 10 Street, 35-015 Rzeszów, Poland

e-mail: iarch@univ.rzeszow.pl

Home page: www.archeologia.rzeszow.pl

Contents / Spis treści

Editor's note / Od Redakcji	9
--	---

Tadeusz Malinowski

Dedykacja.....	11
Dedication	15

Articles / Artykuły

Václav Furmánek, Vladimír Mitáš

Systems of Periodization Developed and Used to Study the Urnfield Period in Slovakia	19
---	----

Bogusław Gediga

A Few Remarks on the Chronology and Periodization in Archaeology...	49
Kilka refleksji na temat chronologii i periodyzacji w archeologii.....	58

Sławomir Kadrow

About the Chronology of the Beginning of the Metal Ages.....	65
O chronologii początków epok metali.....	74

Jacek Woźny

From Magical Valorization to Radiocarbon Chronology. Changes in Determining Age of Prehistoric Artifacts	79
Od waloryzacji magicznej do chronologii radiowęglowej. Przemiany w określaniu wieku prehistorycznych artefaktów	90

Andrzej Mierzwiński

Between Chronos and Kairos – Existential Dilemma of an Archaeo- logist	99
Między Chronosem i Kairosem – egzystencjalny dylemat archeologa ...	118

Przemysław Makarowicz, Mateusz Cwaliński, Jan Romaniszyn

Absolute Chronology of the Komarów Culture in the Upper Dniester Basin in Light of Research at the Bukivna Cemetery.....	131
Chronologia absolutna kultury komarowskiej w dorzeczu górnego Dniestru w świetle badań na cmentarzysku w Bukivnej	153

Jacek Gackowski

- The Younger Bronze Age and the Beginning of the Iron Age in Chełmno Land in the Light of the Evaluation of Selected Finds of Metal Products. 165
- Młodsza epoka brązu i początki epoki żelaza na ziemi chełmińskiej w świetle oceny wybranych znalezisk wyrobów metalowych. 191

Jan Dąbrowski

- Notes on Bronze Age Flintwork 209
- Uwagi o krzemieniarstwie epoki brązu 221

Elżbieta Małgorzata Kłosińska

- A Few Remarks on the Presence of Wood in Funeral Rites of the Lusatian Cultural in the Lublin Region 229
- Kilka uwag na temat obecności drewna w praktykach funeralnych ludności kultury łużyckiej na Lubelszczyźnie 249

Maciej Kaczmarek, Mateusz Wawrzyniak

- Two Fibulae from the Early Iron Age Found out of Context in Eastern Wielkopolska. 261
- Dwie fibule z wczesnej epoki żelaza odkryte bezkontekstowo we wschodniej Wielkopolsce 270

Marek Florek

- Bronze Age Hoard of Axes Found in Oficjałów, Opatów Commune, Świętokrzyskie Voivodeship. 275
- Skarb siekier z epoki brązu z Oficjałowa, gm. Opatów, woj. świętokrzyskie 285

Jan Chochorowski

- Polish Archaeological Investigations on Linear Construction Projects – Contemporaneity and Tradition 289
- Polskie badania archeologiczne na inwestycjach liniowych – współczesność i tradycje. 302

Varia**Andrzej Prinke**

- Listy *Cioci Zosi*: korespondencja prof. Józefa Kostrzewskiego z czasów jego okupacyjnej tułaczki po Podkarpaciu (III 1941–IV 1942) 313

Editor's note

Dear Readers,

*We are pleased to present the eleventh volume of *Analecta Archaeologica Ressoviensia*. From the fourth issue of our journal, we try to make each volume a thematic one. This time, we include articles focusing specifically on the Bronze Age and Early Iron Age. The majority of papers are devoted to issues related to chronology and periodisation of these two epochs and to their particular cultural groups. Several articles attempt to assess the cognitive values of various categories of finds while others present unusual discoveries and reflections on methodology and the history of research.*

We hope that this collection of articles will attract your interest. It has been edited with a particular idea in mind and with the intention to honour a very prominent scholar.

*We are pleased and satisfied not only with the contents of this volume, but also with the fact that in publishing it both the authors and the editors have the opportunity to celebrate the 35th anniversary of the work of an eminent Bronze and Early Iron Age scholar **Professor Dr hab. Sylwester Czopek** – co-founder and first director of the Institute of Archaeology of the University of Rzeszów, Dean of the Faculty of Sociology and History, Vice-Rector for Academic Affairs and now Rector of the University of Rzeszów. With gratitude and respect, as well as in recognition of his outstanding achievements, we wish to dedicate this volume to him.*

Od Redakcji

*Szanowni Czytelnicy, z satysfakcją, ale i przyjemnością prezentujemy jedenasty już tom *Analecta Archaeologica Ressoviensia*. Od czwartego numeru czasopisma staramy się, aby każdy tom miał charakter tematyczny. Tym razem zamieszczamy artykuły Autorów, badających epokę brązu i wczesną epokę żelaza. Dominująca część poświęcona jest różnym kwestiom związanym z problematyką chronologii i periodyzacji, zarówno wspomnianych epok, jak i poszczególnych ugrupowań kulturowych. Niektóre artykuły poświęcone są ocenie wartości poznawczych różnych kategorii zabytków i źródeł, prezentują niecodzienne znaleziska, a także zawierają refleksje dotyczące dziejów badań lub rozważania natury metodologicznej.*

Mamy nadzieję, że ten zestaw artykułów wzbudzi Państwa zainteresowanie, a także życzliwość dla Autorów, którym w tworzeniu interesujących tekstów przyświecała jedna, wspólna i jakże ważna idea – uhonorowanie Osoby, której tom ten jest poświęcony.

*Satysfakcja i przyjemność, o której już wspomnieliśmy wynika nie tylko z oceny merytorycznej strony tomu, ale przede wszystkim z faktu, że zarówno Autorzy, jak i Redakcja pragną w ten sposób uczcić 35-lecie pracy naukowej wybitnego badacza epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, wieloletniego dyrektora Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, współtwórcy i pierwszego Dyrektora Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Dziekana Wydziału Socjologiczno-Historycznego, Prorektora do spraw Nauki Uniwersytetu Rzeszowskiego, a obecnie JM Rektora Uniwersytetu Rzeszowskiego – **Pana Profesora dr. hab. Sylwestra Czopka**. To właśnie Jemu – w dowód uznania, szacunku i wdzięczności – tom ten dedykujemy.*

ARTICLES / ARTYKUŁY

DOI: 10.15584/anarres.2016.11.7

Przemysław Makarowicz*, Mateusz Cwaliński**,
Jan Romaniszyn***

Absolute Chronology of the Komarów Culture in the Upper Dniester Basin in Light of Research at the Bukivna Cemetery

ABSTRACT

Makarowicz P., Cwaliński M. and Romaniszyn J. 2016. Absolute chronology of the Komarów culture in the Upper Dniester basin in light of research at the Bukivna cemetery. *Analecta Archaeologica Ressoventia* 11, 131–164

The purpose of this article is to specify the absolute chronology of the Komarów culture in the Upper Dniester basin on the basis of the analysis of research results concerning barrows in Bukivna, Ivano-Frankivsk region. Statistical methods – seriation and correspondence analysis – have been used for this purpose. Thanks to the capabilities of Oxcal v. 4.2.5 calibration program, a series of radiocarbon dates for six barrows was interpreted. The sequence (succession) of construction of the excavated mounds and the time periods in which they were built were determined. Within the first group of monuments they were erected every few dozens of years. The construction period in this group can be estimated (95.4%) for a maximum of 275 years (1826–1551 BC) and with a high probability (68.2%) for 132 years (1756–1624 BC). On the basis of the findings of the Bukivna necropolis, it is to be expected that the Komarów culture community of the Upper Dniester buried their dead in the mounds for 200–300 years, *i.e.* for a shorter period of time than it was previously assumed.

Key words : Barrow, seriation, correspondence analysis, sequence of monuments, radiocarbon determinations, Komarów culture

Received: 30.06.2016; **Revised:** 05.12.2016; **Accepted:** 25.01.2017

Introduction

Despite the existence of certain formal systematics of the Komarów culture features, its periodisation and chronology are still being discussed. Early attempts at conventional periodisation of Komarów materials (Vulpe 1961, 119ff.; Swiesznikov 1967, 73ff.; Sulimirski 1968, 93; 97ff.; Florescu 1970) can be described as predominantly intuitive.

---

* Institute of Archaeology, Adam Mickiewicz University in Poznań, Umultowska 89D St., 61-614 Poznań, Poland; przemom@amu.edu.pl

** Institute of Archaeology, Adam Mickiewicz University in Poznań, Umultowska 89D St., 61-614 Poznań, Poland; mateuszcwalinski@gmail.com

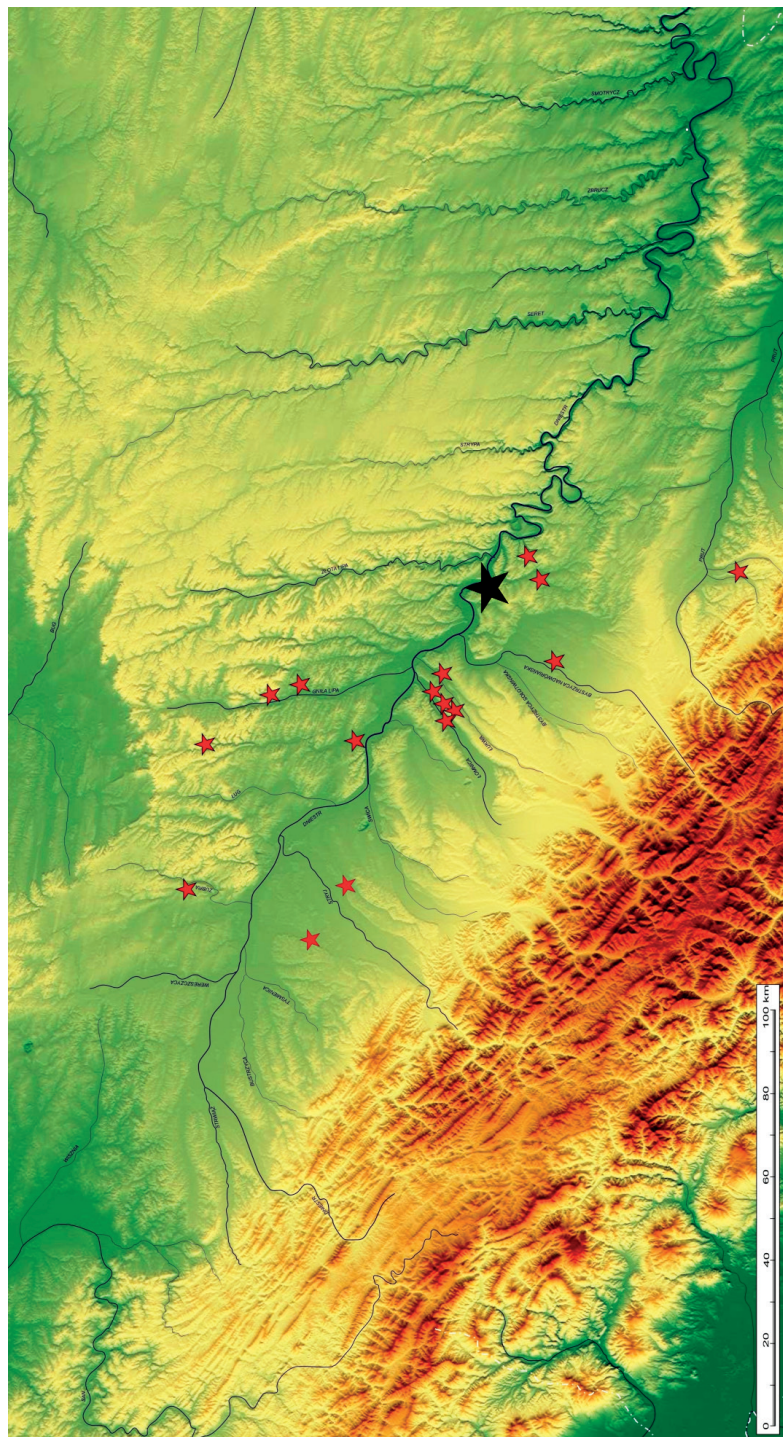
*** Institute of Archaeology, Adam Mickiewicz University in Poznań, Umultowska 89D St., 61-614 Poznań, Poland; janrom89@wp.pl

As the basis for distinguishing certain phases/stages of development served the analysis of “foreign” (external, non-local) characteristics in stylistic of ceramics and metal products, essentially connected with cultural centres in the Carpathian Basin and its surroundings.

In the light of older comparative analyses of the diagnostic features of these items (from before the “calibration breakthrough”), the development of the Komarów culture took place at the turn of the 2nd and 1st millennium BC, spanning over the decline of the Bronze Age and early stage of the Iron Age (Sulimirski 1968, 93, table 21; 98, table 24).

The author attributes its origins to Reinecke’s A2 period. Over the last dozen years there has been a considerable progress in the study of the chronology of this group (Dumitroaia 2000; Cavruc, Dumitroaia [eds.] 2001; Górski *et al.* 2003; Niculiča 2004–2005; Niculiča *et al.* 2004–2005; Dascălu 2007; Makarowicz 2010 tdl., Munteanu 2010, 193; Makarowicz *et al.* 2013, 110, tab. 2; Makarowicz *et al.* 2013a; Romaniszyn 2013; Lysenko *et al.* 2015; Makarowicz *et al.* 2016; Bolohan *et al.* 2015), thanks to which the period of its development was located in the first and the beginning of the second half of 2nd millennium BC.

This article serves as a contribution to the further clarification of the absolute chronology of Komarów culture in the Upper Dniester basin, based on statistical methods and interpretations of the ¹⁴C dating series from the cemetery in Bukivna, Ivano-Frankivsk region, excavated in 2010–2014 (Fig. 1) (Makarowicz *et al.* 2013, 110, tab. 2; Makarowicz *et al.* 2013a; Romaniszyn 2013; Lysenko *et al.* 2015; Makarowicz *et al.* [eds.] 2016). We have decided not to focus on presenting an extensive archaeological analysis of ceramics and metal products’ design (typochronology), which will serve as a subject of a separate publication in the monograph of the discussed necropolis (Makarowicz *et al.* [eds.] 2017). We are focused solely on the analysis and evaluation of a series of radiocarbon dates, taking into account the statistical methods of their sequencing and the possibilities that the Oxcal 4.2.5. calibration program offers. No barrows excavated in the 1930s were taken into account (Bryk 1932, Siwkówna 1937; Rogozińska 1959; Sulimirski 1968; Makarowicz *et al.* 2013; 2013a) due to the limited cognitive value of research results (incomparability, missing of a part of material) and lack of radiocarbon markings.

Fig. 1. Cemeteries in Bukivna compared with other barrow necropolises of the Komarów culture in the Upper Dniester basin
Ryc. 1. Cmentarzysko w Bukivnej na tle innych nekropoli kurhanowych kultury komarowskiej w dorzeczu górnego Dniestru.

State of research

I.K. Svešnikov (1958) was the first to propose the periodisation of Komarów culture, although its final version was presented several years later (Swieszchnikov 1967, 73ff.). The researcher distinguished three phases in the development of this group. The first was associated with the Middle Bronze Age on the basis of the presence of gold and bronze objects in barrow graves. For the second stage, Komarów-like vessels and single Noua culture containers and Halstatt vessels were said to be typical. The last phase was said to belong to the Early Iron Age on the basis of the presence of a fragment of an iron spike in barrow 1 in Horodyšče; the discussed grouping was to occupy the western areas of its ecumene (Swieszchnikov 1967, 73–74, tabl. X: 7–10).

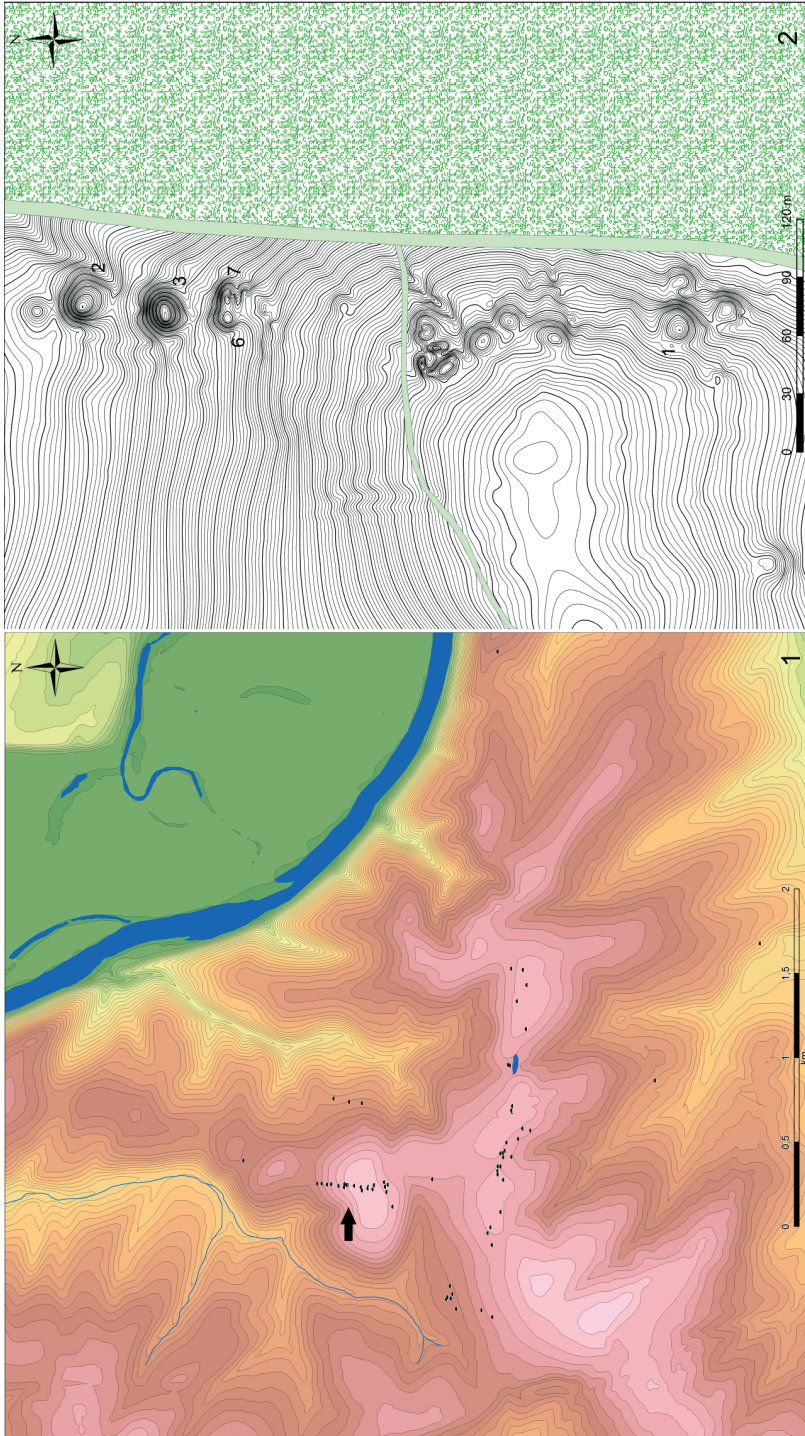
The periodisation of this culture was also proposed by A. Vulpe (1961, 119ff.), based on the synchronization of Komarów and Biały Potok materials (of the Biały Potok group, recognized by J. Kostrzewski-Kostrzewski 1928) with Monteoru and Coștisa cultures. Vulpe distinguished in the area of Przedkarpacie the so-called Coștisa culture – Biały Potok, which was supposed to precede the Komarów culture in this area. It has been permanently incorporated into the Romanian literature, and the bi- or tripartite name in various configurations (most commonly Coștisa-Komarów-Biały Potok) is still in use (Dumitroaia 2000; Cavruc, Dumitroaia 2001; Górski *et al.* 2003; Niculica 2004–2005; Niculiča *et al.* 2004–2005; Dascălu 2007; Makarowicz 2010; Munteanu 2010), yet in recent years some researchers have been highlighting the possibility to distinguish a pure “Komarów” group (Niculiča 2015; Romaniszyn *et al.* 2016).

The last, but chronologically earliest of the mentioned periodisations of the Komarów culture was proposed by T. Sulimirski (1968, 93, Table 21, Plate 16–22, cf. also Dąbrowski 1972, 113–117 and table XIV–XVII; Makarowicz 2010, 29ff.). The four-phased systematic, originally presented in a monograph whose typescript was destroyed during WW2, was based mainly on the observation of reception of the stylistic features of the ceramics and metalwork produced by the communities of the Carpathian Basin and its surroundings. Phases I and II were characterized by stylistic patterns of Otomani-Füzesabony culture (features of vessel type ceramics, such as jugs with a handle reaching above the edge of the rim, decorated with spiral and knob-

like ornaments, and additionally bronze and gold items). They were to coexist with local vessels: s-profiled pots with horizontal plastic strip, vases and bowls with engravings and curves and items decorated with slanting grooves. Transcarpathian features were recognized to appear synchronously or slightly earlier than in western Lesser Poland. It should perhaps be necessary to distinguish the earliest stage in phase 1, which would be devoid of influences from the Carpathian Basin. According to the creator of the systematics, in this time horizon (phase 1 and 2?) one can also locate influences of the Coștisa culture, visible only in the style of ceramics (such as two-handle vases or vases with hatched engravings of triangles and rhombuses). In phase 3 and 4, a number of stylistic features of the Noua culture can be observed, particularly in vessel type ceramics. These are, above all, mugs with handles above the rim and two-handle vases, which coexist with vessels representing local stylistic traditions, such as S-shaped and flower pot beakers, often decorated with complex engravings, plastic motifs, S- and barrel-shaped pots and bowls of wide breadth.

Archaeometric data

During the four-year long research at the cemetery in Bukivna six barrows were excavated (1/I/ 2010, 2/I/2010, 2012; 3/I/2012, 1/II/2013; 6/2014 and 7/2014), one of which (1/II/2013) represented the “pre-Komarów” stage of development of the cemetery, associated with the late Corded Ware culture (Fig. 2; Makarowicz *et al.* 2016). The remaining mounds provided us with early/classical materials of Komarów culture (phases 1–3 according to T. Sulimirski 1968). In terms of “datable” sources, in the mounds there were located graves and numerous objects related to the funeral rite, including vessel deposits (a total of about 100 vessels, several bronze and one gold item). For the majority of vessel ceramics, mainly for vessel forms and ornamental elements analysed separately, there exist good analogies among materials from other, both flat and mound, cemeteries, as well as among sources from other enclaves of the Trzciniec culture and neighbouring groups (Carpathian Basin and its eastern environs) and the ones close chronologically – in Otomani-Füzesabony, Gyulavarsánd, Vatya, Monteoru, Costișa and Wietenberg cultures. Most of them coexist with other ornamental elements, creating elaborate motifs specific to the Komarów culture

Fig. 2. Digital map of the cemetery in Bukivna (1) and topographical map of the first group of barrows (barrows after excavation and excavated and radiocarbon-dated are marked) (by *Jakub Niebieszczański*)
Ryc. 2. Mapa cyfrowa cmentarzyska w Bukivnej (1) oraz plan sytuacyjno-wysokościowy I grupy kurhanów (zaznaczone kopce badane wykopaliskowo i datowane radiowęglowo (wyk. *Jakub Niebieszczański*))

and Costișa-Komarów-Biały Potok complex (more: Makarowicz *et al.* [eds.] 2016). For metal (bronze and gold) objects analogical items can be found in the Otomani-Füzesabony, Vatya III, Wietenberg cultures and Sabatinivka-Noua complex (more: Makarowicz *et al.* 2016).

Observations made on the basis of traditional archaeological analysis (typonomology, stylistic analysis) indicate that the excavated barrows from the cemetery in Bukivna were created in the first half of the 2nd millennium BC. Thanks to the aforementioned statistical methods and the interpretation of radiocarbon dates using the Oxcal v. 4.2.5 calibration program, it is possible to propose a sequence of mound construction, absolute chronometry of the whole cemetery, as well as, indirectly, the chronology of development of the Komarów culture in the Upper Dniester basin.

Statistical analysis

The statistical analysis, conducted for the excavated mounds (seasons 2010–2014) and ceramics discovered inside them, takes into account two methods – seriation and correspondence analysis. Seriation was conducted using PAST v.3 software, while correspondence analysis was carried out using the Microsoft Excel app called CAPCA v.2.2. For the purposes set forth in this study, only decorative features of ceramics, not macromorphology, were considered in both analyses (cf. Makarowicz *et al.* [eds.] 2016). Due to the extensive ornamentation of the Komarów ceramics, a separate list of elements and ornamental techniques characteristic of the Bukivna vessels, but appearing also in other necropolises of the Upper Dniester region, was proposed (Table 1).

The absolute frequency of occurrence of ceramics with distinctive ornamental features was reduced to the nominal level, where “1” denotes the presence of a given variable, while “0” – its absence. This procedure eliminated the impact of the high share of most common characteristics of the examined set, at the same time emphasizing the role of less frequently recorded specific patterns. Barrows were classified according to their chronology, using calibrated radiocarbon dating. Each of the radiocarbon-marked objects (mounds) has an assigned time slot in which it could have been used (the 2 sigma confidence level of 95.4% probability was taken into account). In the graphical presentation of the results of the correspondence analysis, axes 1 and 2 were used

Table 1. List of elements and decorative features of vessels from Bukivna (2010–2014 excavations)

Ia	– horizontal plastic cordon	VIb	– horizontal (triangular) punctures
Ib	– horizontal plastic cordon with punctures	VIc	– circular punctures
Ic	– horizontal plastic cordon with knobs	VI d	– diagonal punctures
Id	– vertical plastic cordon	VIe	– <i>furchenstich</i> diagonal punctures
Ie	– diagonal plastic cordon with imprints in the lower part	VII	– angle
If	– diagonal plastic cordon	VIIa	– angle (vertex down)
IIa	– horizontal engraved line	VIIb	– angle (vertex up)
IIb	– vertical engraved line	VIIc	– <i>furchenstich</i> angle
IIc	– diagonal engraved line (running to the top-right corner)	VIII	– arch-shaped plastic cordon
IId	– diagonal engraved line (running to the top-left corner)	IX	– rhombus with hatched engraving
IIIa	– engraved hatched triangle (vertex down)	Xa	– <i>furchenstich</i> horizontal line
IIIb	– engraved hatched triangle (vertex up)	Xb	– <i>furchenstich</i> vertical line
IIIc	– engraved triangle filled with punctures (vertex down)	Xc	– <i>furchenstich</i> semicircle heading down
IIId	– engraved triangle filled with punctures (vertex up)	Xd	– <i>furchenstich</i> triangle with vertex down
IVa	– knob with a semicircle heading down	Xe	– <i>furchenstich</i> diagonal line
IVb	– knob with a semicircle heading up	XIa	– wide vertical grooves
IVc	– circular knob	XIb	– wide horizontal grooves
IVd	– encircled knob	XIc	– wide diagonal grooves
IVe	– oval knob	XId	– wide diagonal grooves with holes
Va	– semicircle heading up	XII	– engraved wavy line
Vb	– semicircle heading down	XIII	– holes
VIa	– vertical (triangular) punctures	XIV	– plastic “mustache” reaching the handles in a semicircular way
		XV	– horizontal engraved “ladder”
		XVI	– fingerprints
		XVII	– semicircular “grooves”

every time. After cumulation they fully reflect the structure among the variables (decomposition of chi-square statistics).

After first trials, it was decided to remove variables IIIb, IVe and IXc as they were loaded with too much inertia, affecting the “unnatural” distribution of data in the coordinate diagram. The results of the analyses more clearly show different chronology of particular mounds and thus facilitate identification of ornamental characteristics typical for subsequent periods of use of the site (Fig. 3). In the case of barrow 1/I/2010, its centred position within the sequence of all the examined monuments allows for this object to be considered chronologically intermediate. The barrows 7/I/2014 and 3/I/2012 are located at the top of the sequence and mark an older phase in the use of the cemetery. Typical features of this period include variables from Va to VIIa. Then we notice transitional features, *i.e.* those that have emerged in both older and younger barrows. This group includes variables from IId to IVc. In turn, objects 6/I/2014 and 2/I/2012, due to their later chronology,

of their profiles “in the contingency table” and thus help to distinguish certain sets of ceramic ornaments of vessels deposited in the same graves. The same conclusion applies also to transitional variables located closer to the centroid of the graph, roughly along the 1st (horizontal) axis, and to the younger features located above this axis, in the upper left quadrant. The larger the distance of the variable from the centroid of the graph, the greater their specificity with regard to the barrows of a certain chronology. A similar interpretation can also be applied to the barrows themselves. For example, object 7/I/2014 contained a more specifically decorated set of vessels than the grave 3/I/2012. Nevertheless, their relatively high proximity to one another suggests that these sets were more uniform than those of the younger mounds, which are more distanced from one another. This indicates a greater variety of ways of decorating ceramic vessels in later period of use of the cemetery. The presented results provide some preliminary interpretations concerning the chronology of historical material from the cemetery in Bukivna. The chronological ordering of barrows on the basis of statistical methods was then used as a guideline in the analysis of the obtained series of radiocarbon dates.

Absolute dating

In Poznań Radiocarbon Laboratory and NSF-Arizona AMS Laboratory, University of Arizona, Tucson, 30 radiocarbon dates were obtained with AMS technique from charcoal (27 dates, mainly oak) and burned human bones (three dates) (Table 2). Samples were valorized according to the procedure proposed by J. Czebreszuk and M. Szmyt (2001). The standard deviation encompassed 30–40 years. Three datings were conducted for the Corded Ware culture barrow 1/II/2013, the remaining 27 for the Komarów culture barrows: respectively: two for the barrow 7/I/2014, three for the barrows 1/I/2010 and 2/2012, four for the barrow 3/I/2012 and 15 for the barrow 6/I/2014. Dates were calibrated using Oxcal v. 4.2.5 (Bronk Ramsey 2013) based on the Intcal 13 atmospheric curve (Reimer *et al.* 2013).

Stratigraphic and planigraphic observations and earlier typochronological studies (Makarowicz *et al.* 2016) revealed that each of the mounds was erected in a one-off manner (in one chronological horizon), *i.e.* all the objects found there were built at the same time – before the embankment was erected.

Table 2. Bukivna, Tlumach district, Ivano-Frankivsk region, Ukraine. Registry of radiocarbon dates (Oxcal v 4.2.5 – Bronk Ramsey 2013)

No.	Barow	feature/ deposit	Conv BP	Cal BC (68,2%)	Cal BC (95,4%)	No. lab.	Material	Sample category	Commentary
1.	Barow 1/I/2010	feature 1	3260 ± 35 BP	1608–1581 (20%) 1562–1500 (48,2%)	1621–1450 (95,4%)	Poz-39760	charcoal	IIA	oak
2.	Barow 1/I/2010	feature 2	3410 ± 35 BP	1749–1661 (68,2%)	1871–1845 (4,5%) 1812–1803 (1%) 1776–1623 (89,9%)	Poz-39759	charcoal	IIA	oak or alder
3.	Barow 1/I/2010	deposit K	3290 ± 30 BP	1611–1539 (68,2%)	1633–1501 (95,4%)	Poz-39762	charcoal	IIA	from under a pin; oak
4.	Barow 2/I/2010/12	feature 3	3390 ± 30 BP	1737–1715 (19,5%) 1696–1643 (48,7%)	1751–1619 (95,4%)	Poz-53784	charcoal	IIA	oak
5.	Barow 2/I/2010/12	feature 3	3300 ± 30 BP	1616–1595 (17,8%) 1589–1532 (50,4%)	1643–1504 (95,4%)	Poz-53788	charcoal	IIA	oak
6.	Barow 2/I/2010/12	feature 4	3355 ± 30 BP	1686–1619 (68,2%)	1740–1713 (7,7%) 1697–1602 (78,6%) 1585–1544 (8,5%) 1539–1535 (0,6%)	Poz-53789	charcoal	IIA	oak
7.	Barow 3/I/2012	feature 1	3270 ± 30 BP	1608–1582 (22,4%) 1561–1506 (45,8%)	1623–1496 (92,7%) 1475–1460 (2,7%)	Poz-53790	charcoal	IIA	oak
8.	Barow 3/I/2012	feature 1	3415 ± 30 BP	1749–1683 (62,4%) 1675–1665 (5,8%)	1870–1846 (4,1%) 1775–1629 (91,3%)	Poz-53785	charcoal	IIA	0.6mgC; oak
9.	Barow 3/I/2012	feature 1, SE part	3425 ± 30 BP	1765–1685 (68,2%)	1875–1842 (7,9%) 1817–1799 (2,8%) 1780–1638 (84,7%)	Poz-53787	charcoal	IIA	oak
10.	Barow 3/I/2012	feature 2	3455 ± 30 BP	1872–1844 (18,2%) 1813–1802 (6,2%) 1777–1737 (30,7%) 1715–1696 (13,1%)	1878–1691 (95,4%)	Poz-53783	charcoal	IIA	oak

Continued Table 2

No.	Barow	feature/ deposit	Conv BP	Cal BC (68,2%)	Cal BC (95,4%)	No. lab.	Material	Sample category	Commentary
11.	Barow 6/I/2014	feature 1, „a plank”	3365 ± 35 BP	1727–1725 (1,5%) 1692–1620 (66,7%)	1746–1603 (88,4%) 1585–1544 (6,7%) 1638–1635 (0,4%)	Poz-69113	charcoal	IIA	oak
12.	Barow 6/I/2014	feature 1, element A	3395 ± 35 BP	1741–1714 (23,6%) 1700–1642 (44,6%)	1862–1852 (1%) 1772–1614 (94,4%)	Poz-72955	charcoal	IIA	oak
13.	Barow 6/I/2014	feature 1, element B	3310 ± 35 BP	1627–1595 (23,7%) 1589–1532 (44,5%)	1682–1675 (1,1%) 1666–1505 (94,3%)	Poz-69114	charcoal	IIA	oak
14.	Barow 6/I/2014	feature 1, element E	3300 ± 35 BP	1618–1531 (68,2%)	1662–1501 (95,4%)	Poz-72956	charcoal	IIA	oak
15.	Barow 6/I/2014	feature 1, element F	3285 ± 35 BP	1612–1527 (68,2%)	1644–1496 (93,8%) 1475–1460 (1,6%)	Poz-69115	charcoal	IIA	oak
16	Barow 6/I/2014	feature 1, element B	3339 ± 31 BP	1683–1609 (59,6%) 1579–1563 (8,6%)	1730–1721 (1,7%) 1692–1530 (93,7%)	AA-106308	charcoal	IIA	oak
17.	Barow 6/I/2014	feature 1, element B	3340 ± 32 BP	1684–1609 (60,2%) 1578–1564 (8%)	1731–1720 (2,1%) 1693–1530 (93,3%)	AA-106309	charcoal	IIA	oak
18.	Barow 6/I/2014	feature 1, element B	3394 ± 32 BP	1740–1712 (22,9%) 1699–1643 (45,3%)	1766–1617 (95,4%)	AA-106310	charcoal	IIA	oak
19.	Barow 6/I/2014	feature 1, element B	3368 ± 35 BP	1730–1721 (5,3%) 1692–1622 (62,9%)	1748–1606 (90,3%) 1584–1546 (5,1%)	AA-106311	charcoal	IIA	oak
20.	Barow 6/I/2014	feature 1, vessel 39	3415 ± 35 BP	1753–1662 (68,2%)	1873–1844 (6%) 1814–1801 (1,8%) 1778–1626 (87,6%)	Poz-69121	charcoal	IIA	fragment of a burnt construction in a vessel, oak
21.	Barow 6/I/2014	feature 2B, element 1	3285 ± 35 BP	1612–1527 (68,2%)	1644–1496 (93,8%) 1475–1460 (1,6%)	Poz-72957	charcoal	IIA	oak
22.	Barow 6/I/2014	feature 2B, element 2	3400 ± 40 BP	1744–1643 (68,2%)	1876–1841 (4,4%) 1820–1797 (1,9%) 1781–1611 (89,2%)	Poz-72958	charcoal	IIA	oak

No.	Barow	feature/ deposit	Conv BP	Cal BC (68,2%)	Cal BC (95,4%)	No. lab.	Material	Sample category	Commentary
23.	Barow 6/I/2014	feature 2A, skeleton 1	3355 ± 30 BP	1686–1619 (68,2%)	1740–1713 (7,7%) 1697–1602 (78,6%) 1585–1544 (8,5%) 1539–1535 (0,6%)	Poz-73406	burnt human bones	IIIA	0,1%N 0,3%C carbonate
24.	Barow 6/I/2014	feature 2A, skeleton 3	3440 ± 40 BP	1871–1845 (11,8%) 1811–1804 (2,9%) 1776–1688 (53,4%)	1881–1658 (95,4%)	Poz-73405	burnt human bones	IIIA	0,4mgC, 0,3%N 0,4%C carbonate
25.	Barow 6/I/2014	feature 3	3180 ± 35 BP	1497–1470 (25,4%) 1465–1427 (40,7%)	1526–1396 (95,4%)	Poz-69116	charcoal	IIA	0,5mgC; too late?
26.	Barow 7/I/2014	feature 6	3390 ± 35 BP	1737–1715 (19,4%) 1696–1641 (48,8%)	1862–1862 (0,7%) 1772–1612 (94,7%)	Poz-69117	charcoal	IIA	oak
27.	Barow 7/I/2014	feature 7	3425 ± 30 BP	1765–1685 (68,2%)	1875–1842 (7,9%) 1817–1799 (2,8%) 1780–1638 (84,7%)	Poz-69118	charcoal	IIA	oak
28.	Barow 1/II/2013	Bank of the mound, S-part	3840 ± 35 BP	2397–2385 (4,5%) 2347–2271 (38,4%) 2259–2207 (25,4%)	2458–2202 (95,4%)	Poz-58471	charcoal	IIIC	0,9mgC
29.	Barow 1/II/2013	Bank of the mound, N-part	3830 ± 35 BP	2339–2205 (68,2%)	2457–2417 (6,9%) 2409–2197 (85,9%) 2167–2150 (2,6%)	Poz-58549	charcoal	IIIC	
30.	Barow 1/II/2013	feature 1	2925 ± 35 BP	1192–1172 (11,4%) 1167–1143 (13,6%) 1132–1056 (43,2%)	1222–1013 (95,4%)	Poz-58472	Human bones	IIIA	carbonate; date is too late

Three dates obtained for the Corded Ware period barrow were omitted in further analysis. Other radiocarbon dates refer to the Komarów period of use of the necropolis. Most were achieved from charcoal coming from wooden – mainly oak – ritual constructions. The ageing of the obtained results (old wood effect) and the variation in age values associated with sampling from different tree rings (Goslar, Walanus 2004) are therefore to be expected. It should be noted, however, that scarce human bones in barrow 6 (objects 2A and 2B) generally coincide with the dates obtained from the coals of this barrow. The credibility of chronology of the Komarów period of cemetery use is increased by the performance of the series of ^{14}C datings for the analysed barrow (from 2 to 15 dates).

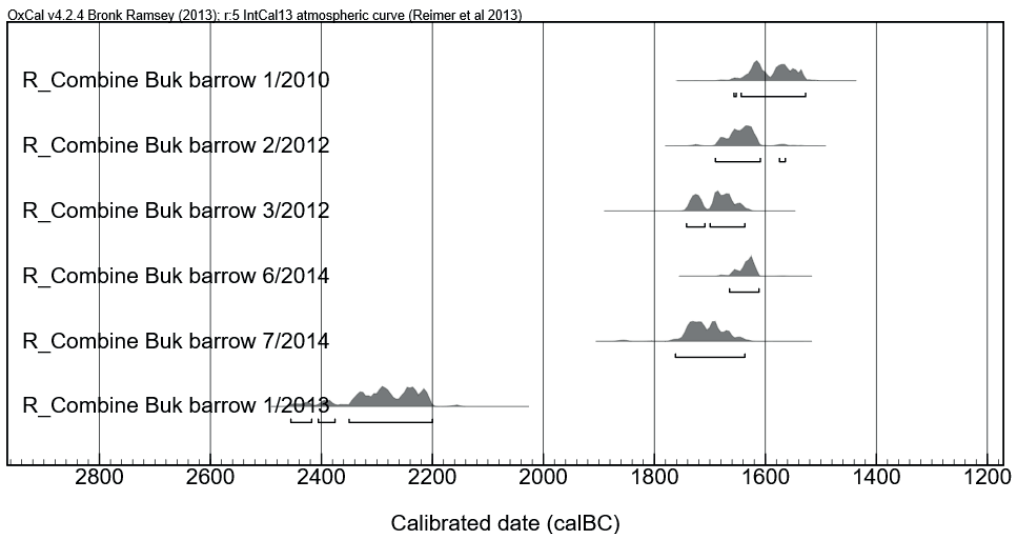
The oldest date is the charcoal dating from feature 2 in barrow 3/2012 (Poz-53783, tab. 2, item 6). With a probability of 95.4% it can be located in the 1878–1691 BC period. At the confidence level of 1σ (68.2%) the most reliable ranges are 1777–1737 BC (30.7%) and 1872–1844 BC (18.4%). The youngest date was received from barrow 6/2014, from the burnt wooden ritual construction (Poz-69116, tab. 2, item 25). After calibration, at 2σ level, its value is in the range of 1535–1396 BC (95.4%), while the most likely period in 1σ version refers to the range 1465–1427 BC (40.7%). However, this date may be fraught with some error, due to a too small sample (0.5 mg C); moreover, it does not coincide with the other dating for this barrow. Therefore, as the second oldest ^{14}C date we should consider the one obtained from the wooden structure (object 1) in barrow 1/2010 (Poz-39760, tab. 2, item 1), which after calibration provided the following interval: 2σ – 1621–1450 BC (95.4%), 1σ – 1562–1500 BC (the most reliable – 48.2%). The quoted extreme dates indicate the potential life time of the Komarów period of cemetery use for 1872–1500 BC (confidence level 68.2%) or the range 1878–1450 BC, with a probability of 95.4%, thus maximally – in both versions – for almost 400 years. This period should only be considered a framework for the functioning of the necropolis in the Bronze Age.

In order to specify the chronology of particular barrows with radiocarbon dates, and, indirectly, the first group of barrows and the entire cemetery, on the basis of the options available in the Oxcal 4.2.5 program, two models of interpretations of the obtained dates were proposed (cf. Rzepecki 2014). To build interpretation models of series of

the obtained ^{14}C dates, the data from the typo-chronological analysis (of stylistic vessel ceramics and metal products) were also used, and so were the indications resulting from the serialization of macromorphological and ornamental features of vessels and correspondence analysis (more: Makarowicz *et al.* 2016).

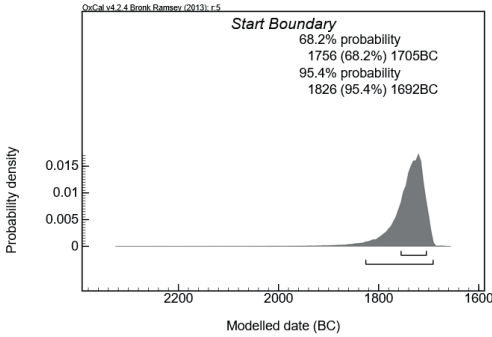
Model I. For the first model, the R-Combine feature of a calibration program was used, calculating weighted average of dates for each barrow. This resulted in a sequence showing the arrangement of barrows on a time scale (Fig. 5). The oldest of the barrows (1/2/2013), which according to the typo-chronological assessment represents the late Corded Ware culture, can be dated for the second half of 3rd millennium BC, while others, belonging to the Komarów culture, were erected much later, roughly in the range of 1750–1550 BC. Probability distribution with common date calibration from individual barrows suggests that 7/2014 and 3/2012 should be the oldest ones, 2/2010, 2012 – younger, and the youngest – barrows 1/2010 and 6/2014.

Model II. In this model, the results of the seriation of ceramic decorations and the results of correspondence analysis were taken into account. The results of the “combined” analysis were entered in *Sequence* feature of a calibration program. All dates tagged as *outliers*

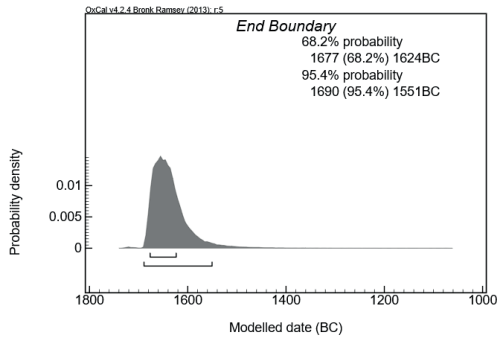

Fig. 5. Calibration of radiocarbon dates of the Bukivna barrows (Model I)

Ryc. 5. Kalibracja dat radiowęglowych z kurhanów w Bukivnej (Model I)

Fig. 6. Dating of the beginning of the construction of Komarów barrows in Bukivna (model II)
Ryc. 6. Datowanie początku wznoszenia kurhanów „komarowskich” w Bukivnej (model II)

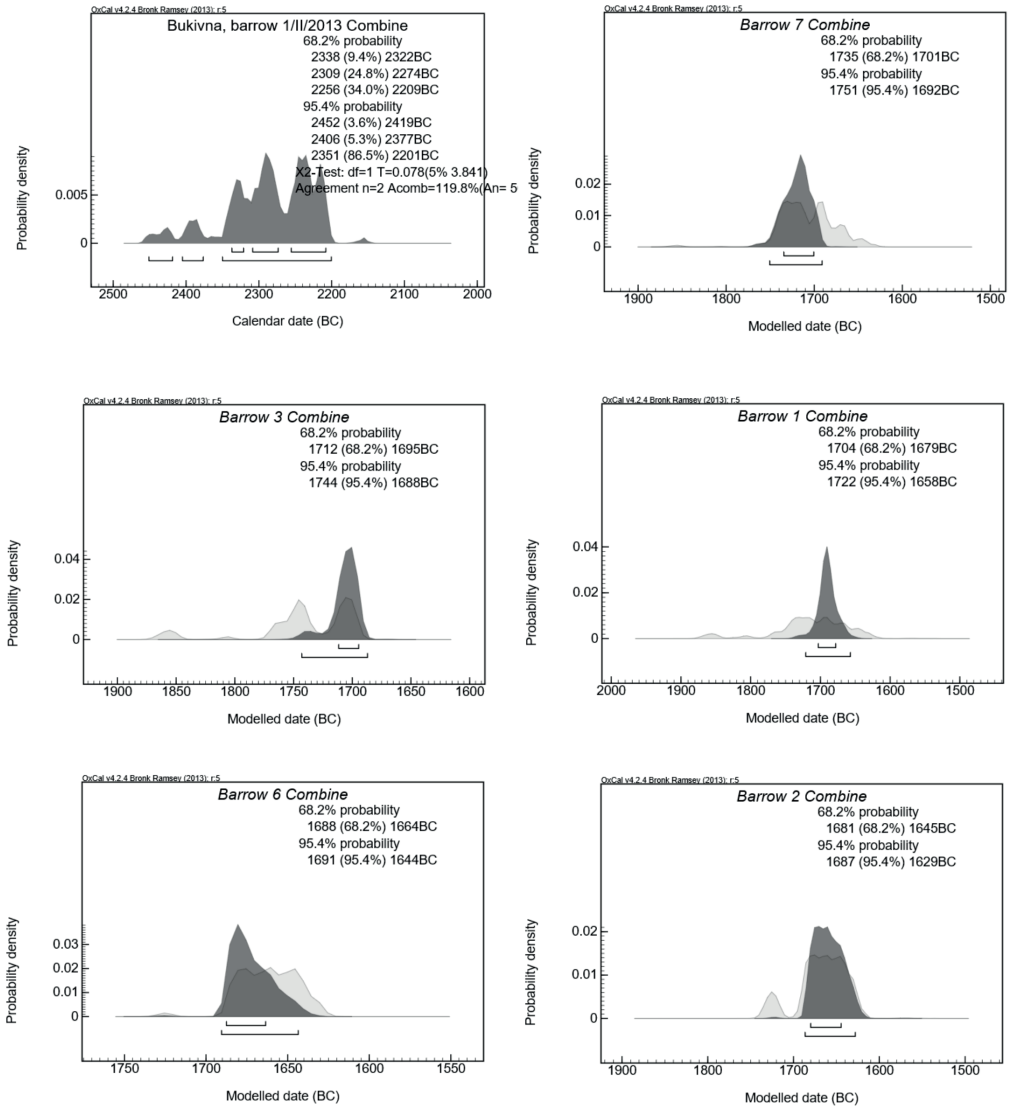

Fig. 7. Dating of the end of the construction of Komarów barrows in Bukivna (model II)
Ryc. 7. Datowanie końca wznoszenia kurhanów „komarowskich” w Bukivnej (model II)

were removed. Thanks to this operation, undoubtedly diminishing the set of radiocarbon dates, a high level of compliance coefficients (A_{Modell} always above 60%) was obtained.

In the discussed model, the period of initial construction of the excavated Komarów barrows (Group I) falls in the range of 1826–1692 BC (95.4%), and probably (68.2%) it was the 1756–1705 BC period (Fig. 6). The end of the construction of the barrows is attributed to the period 1690–1551 BC (95.4%), and most likely (68.2%) it was a range of 1677–1624 BC (Fig. 7).

After nearly 500 years of cemetery use by the communities of Corded Ware culture (barrow 1 / II / 2013), the first Komarów barrow, 7/2014, was erected in 1751–1692 BC (95.4%), probably (68, 2%) in the period of 1735–1701 BC. The barrow 3/2012 was built between 1744–1688 BC (95.4%), most likely (68.2%) in the years 1712–1695 BC. The barrow 1/2010 was erected (95.4%) during the period 1722–1658 BC, and probably (68.2%) during 1704–1679 BC. The barrow

Fig. 8. Dating of individual Komarów barrows in Bukivna (model II)

Ryc. 8. Datowanie poszczególnych kurhanów „komarowskich” w Bukivnej (model II)

of 6/2014 was made in the period 1691–1644 BC (95.4%) and with a great certainty (68.2%) at the time of 1688–1644 BC. The last barrow 2/2010, 2012 was erected between 1687–1629 BC, with a great deal of credibility (68.2%) in the range of 1681–1645 BC (Fig. 8).

Conclusions: dynamics of the development of the cemetery and chronology of the Komarów culture in the Upper Dniester basin

Thanks to the typochronological analyses of the design of vessels and metalware, (more: cf. Makarowicz *et al.* 2016), but mainly thanks to seriation and correspondence analysis of decorative features of vessels, the probable sequence of erection of excavated barrows on one of the largest and most extensively studied cemeteries of Komarów culture in the Upper Dniester region was obtained.

The first barrows in the necropolis of Bukivnia were built by the Corded Ware community as early as in the second half of the third millennium BC, as proven by dating of the barrow 1/II/2013 from the second group of barrows. It was probably a group (with a linear layout) where also other Corded Ware mounds existed, but judging by the morphology and size of the monuments most of them represented the Komarów period of use of the necropolis.

More information about the use of the cemetery in Bukivna by the Komarów community can be inferred from the analysis of the first barrow group, which is also characterised by a linear layout of the barrows. Taking into account the probability of 95.4%, the time of construction of graves in this group can be estimated for a maximum of 275 years (1826–1551 BC). With a high probability (68.2%) the construction of barrows began around the middle of the 18th century BC, and ended at the end of the 17th century (1756–1624 BC). According to these calculations, the period of use for this group would last up to 132 years. The studied barrows were probably built every few dozen years. It is possible that within this linearly arranged group they were raised not one after another in one, but in two different directions. Among the examined mounds, the first monuments built were barrow 7/2014 and 3/2012, then probably the barrows 1/2010 and 6/2014, and finally the barrow 2/2010, 2012. There is another (less reliable) sequence that locates the last of the barrows after the 3/2012 and 7/2014 barrows, and 1/2010 before 6/2014. In the light of archaeological and statistical analyses and radiocarbon dates, barrow 6/2014 was added later to 7/2014, forming one oblong oval shape.

At the cemetery in Bukivna 19 barrows were investigated in total, together with the mounds recognized in the 1930s. This amount constitutes about a third of all the mounds registered in this necropolis

(Makarowicz *et al.* 2017). The analysis of the excavated grave material suggests that this sample is fully representative of the entire cemetery, *i.e.* there are two distinct stages of its use: initial – related to the funeral activity of the Corded Ware communities from the advanced stage of its development (2 half of the 3rd millennium BC) and the second – connected with the activity of Komarów groups, whose communities after 400–500 years incorporated their barrows into the existing arrangement of “Corded Ware” barrows (cf. II group of barrows), creating their own sacral-sepulchral spaces. The lack of monuments of earlier chronology suggests that perhaps the first barrow group in Bukivna consisted solely of Komarów culture mounds. It seems that individual groups of mounds, highlighted in the analysed necropolis, constituted “small cemeteries” of particular lineages, erected in a similar time horizon, for not longer than 200–250 years (8–10 generations).

The necropolis of Komarów culture in Bukivna represents the early and classical stage of development of this taxonomic unit. There are no distinct stylistic features of Noua culture which are present in other cemeteries, *e.g.* in the eponymous Komarów (Sulimirski 1968; Makarowicz *et al.* [eds.] 2016). It can therefore be assumed that the Komarów communities in the Upper Dniester basin developed during the period in which the traits of this culture in this region are visible, *i.e.* after 1550 BC (Sava 2002; Krušelnicka 2006; Makarowicz *et al.* 2016). However, on the basis of the typo-chronological analysis of materials from other necropolises of the Upper Dniester, it seems that the period of their construction was not long and limited to a few (2–3) generations (50–80 years). With the disappearance of the stylistic patterns of the Noua culture, the custom of building barrows by the Komarów culture community, one of its fundamental identity components, also disappears. It is possible that it lasts longer on the Volhynia Upland, as evidenced by the date from the barrow in Ivanju (Svešnikov 1968; Makarowicz 2008) and the stylistics of metalware and vessels in the Kordašiva barrows in Podolia, where, apart from the “classical” materials, there appear also materials of Noua culture traits (study by V. Ilčyšyn from the Regional Museum in Ternopil). This diagnosis can be confirmed by the radiocarbon dates from this site, which were handed to Poznań Radiocarbon Laboratory.

In conclusion, it can be stated that the period of development of the Komarów cultural community in the Upper Dniester basin should most

probably be located between 1800 and 1500 BC. In this relatively short time, very dynamic and demographically active communities settled in vast areas near river valleys, raising a number of mound necropolises, mainly in the former cemeteries of the population of Corded Ware culture. Further clarification of the chronology of this Upper Dniester cultural unit will be possible after obtaining radiocarbon dates from other Komarów necropolises and applying the methodology of their analysis presented in this article.

References

- Bolohan N., Gafincu A. and Stoleriu I. 2015. Middle Bronze Age Chronology East of the Carpathian Area. A Bayesian Model. In Rita E. Németh, Botond Rezi (eds.), *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin*. Târgu Mureş: Editura MEGA, 131–146.
- Bryk J. 1932. Tymczasowe sprawozdanie z badań w Bukównie, pow. tłumacki. *Sprawozdania PAU* 37, 21–22.
- Carvuc V. and Dumitroaia G. (eds.) 2001. *Cultura Costișă în contextul epocii bronzului din România*. Piatra-Neamţ: Editura Constantin Matasă.
- Czebreszuk J. and Szmyt M. 2001. The 3rd Millennium BC in Kujawy in the Light of ¹⁴C dates. In J. Czebreszuk and J. Müller (eds.), *Die absolute Chronologie in Mitteleuropa 3000–2000 v. Chr. (= Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa 1)*. Poznań–Bamberg: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu – Otto Friedrich Universität w Bambergu, 177–208.
- Dascălu L. 2007. *Bronzul mijlociu si tarziu in Campia Moldovei*. Iasi: Trinitas.
- Dąbrowski J. 1972. *Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dumitroaia G. 2000. *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu (= Bibliotheca Memoriae antiquitatis 7)*. Piatra-Neamţ: Editura Constantin Matasă.
- Florescu M. 1970. Problèmes de la civilisation de Costișă à la lumière du sandage de Borleşti. *Dacia* 14, 51–81.
- Goslar T. and Walanus A. 2004. *Wyznaczanie wieku metodą ¹⁴C dla archeologów*. Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- Górski J., Lysenko S. and Makarowicz P. 2003. Radiocarbon Chronology of the Trzciniec Cultural Circle Between the Vistula and Dnieper Basins. In A. Koško and V. Klochko (eds.), *The Foundations of Radiocarbon Chronology of Cultures Between the Vistula and Dnieper: 4000–1000 BC (= Baltic–Pontic Studies 12)*. Poznań: Institute of Eastern Studies Adam Mickiewicz University, 253–306.
- Kostrzewski J. 1928. Groby eneolityczne ze szkieletami skurczonymi w Białym Potoku (w pow. Czortkowskim). *Przegląd Archeologiczny* 3, 9–18.
- Krušelnicza L.I. 2006. *Kultura Noa na ziemiach Ukraini*. Lviv: Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanika NAN Ukraini.

- Lysenko S.D., Shklarevskij E.I., Razumov S.M. and Makarowicz P. 2015. Kurgannyi mogilnik komarivskoi kulturi bilja s. Bukivna. *Archeologija* 3, 58–78.
- Makarowicz P. 2008. *Elitarne pochówki z kurhanu komarowskiego w Ivanju na Wołyniu – zarys możliwości interpretacyjnych*. In J. Bednarczyk, J. Czebreszuk, P. Makarowicz and M. Szmyt (eds.), *Na pograniczu światów. Studia z pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško w 60. rocznicę urodzin*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 333–352.
- Makarowicz P. 2010. *Trzcieniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Makarowicz P., Lysenko S.D. and Kočkin I.T. 2013. Wyniki badań cmentarzyska kultury komarowskiej w Bukivnej nad górnym Dniestrem w 2010 roku. *Materiały Archeologiczne* 29, 101–120.
- Makarowicz P., Lysenko S.D. and Kočkin I.T. 2013a. Kurhany z epoki brązu nad górnym Dniestrem – polsko-ukraińskie projekty badawcze. *Folia Praehistorica Posnaniensia* 18, 151–176.
- Makarowicz P., Lysenko S.D. and Kočkin I.T. (eds) 2016. *Bukivna. Elitarna nekropola kultury komarowskiej nad Dniestrem*. Typewritten final report of the project NCN nr 2011/03/B/HS3/00839 stored in the Archive of Institute of Archaeology, Adam Mickiewicz University in Poznań.
- Munteanu R. 2010. *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali*. Piatra-Neamț:Editura Constantin Matasă.
- Niculică B. 2004–2005. Considérations sur la période moyenne de l'âge du bronze dans le plateau de Suceava. Le complexe culturel Komarów–Costișa–Biały Potik. *Studia Antiqua et Archaeologica* 10–11, 61–68.
- Niculică B.P. 2015. *Epoca Bronzului în Podișul Sucevei*. Suceava: Editura Karl A. Romstorfer Muzeul Bucovinei.
- Niculică B.P., Mareș I., Boghian D., Ignătescu S. 2004–2005. Considérations préliminaires sur les pratiques funéraires de la nécropole de type Komariv – Bilyj–Potik–Costișa, d'Adâncata – „Imaș” (dép. de Suceava). *Studia Antiqua et Archaeologica* 10–11, 69–86.
- Rogozińska R. 1959. Cmentarzysko kultury komarowskiej w Bukównie. *Materiały Archeologiczne* 1, 97–114.
- Romaniszyn J. 2013. *Obrzędowość pogrzebowa społeczności kultury komarowskiej w dorzeczu górnego Dniestru i Seretu*. Unpublished Master thesis stored in the Archive of Institute of Archaeology, Adam Mickiewicz University in Poznań.
- Romaniszyn J., Niculică B.P. and Ignat I. 2016. *Funeral rites of the southern boundary of the Komarów culture*. *Sprawozdania Archeologiczne* 69 [in press].
- Rzepecki S. 2014. *Wilkostowo 23/24. Neolityczny kompleks osadniczy. Tom 1: Tekst. Tom 2: Katalog źródeł (= Spatium Archeologicum 8)*. Łódź: Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego – Fundacja Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sava E. 2002. *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten*. Kiel: Verlag Oetker/Voges.
- Siwkówna I. 1937. Tymczasowe wyniki badań terenowych w Bukównie, pow. tłumacki. *Z otchłani wieków* 13, 67–70.

- Sulimirski T. 1968. *Corded Ware and Globular Amphorae North-East of the Carpathians*. London: University of London. The Athlone Press.
- Svešnikov I.K. 1958. *Pidsumki doslidžennja kultur bronzovoi dobi Prikarpattja i Zachidnogo Podillja*. Lviv.
- Svešnikov I.K. 1968. Bogatyje pogrebenija komarovskoj kultury u s. Ivan'ja rovenskoj oblasti. *Sovetskaja Archeologija* 2, 159–168.
- Swieszniak I. 1967. Kultura komarowska. *Archeologia Polski* 12(1), 39–107.
- Vulpe A. 1961. K voprosu o periodizacii bronzovogo veka v Moldove. *Dacia* 5, 106–122.

Przemysław Makarowicz, Mateusz Cwaliński,
Jan Romaniszyn

Chronologia absolutna kultury komarowskiej w dorzeczu górnego Dniestru w świetle badań na cmentarzysku w Bukivnej

Wprowadzenie

Mimo funkcjonowania w literaturze przedmiotu kilku propozycji systematyki formalnej cech kultury komarowskiej, jej periodyzacja i chronologia są nadal przedmiotem dyskusji. Wczesne próby periodyzacji konwencjonalnej materiałów „komarowskich” (Vulpe 1961, 119n.; Swiesznikow 1967, 73n.; Sulimirski 1968, 93; 97n.; Florescu 1970) można określić jako w dużej mierze intuicyjne. Podstawą wyróżnienia określonych faz/etapów rozwoju była analiza „obcych” (uznanych za zewnętrzne, nielokalne) cech stylistyki ceramiki i wyrobów metalowych, wiązanych zasadniczo z centrami kulturowymi w Kotlinie Karpackiej i jej otoczeniu.

W świetle starszych analiz (sprzed „przełomu kalibracyjnego”) porównawczych diagnostycznych cech wspomnianych wyrobów rozwój społeczności kultury komarowskiej przypadał na koniec II i początki I tys. BC, obejmując schyłek epoki brązu i wczesny etap epoki żelaza (Sulimirski 1968, 93, Table 21; 98, Table 24). Jej genezę przywoływany autor widział jeszcze w okresie A2 wg P. Reineckego. W ciągu ostatnich kilkunastu lat nastąpił znaczny postęp w badaniach chronologii tego ugrupowania (Dumitroaia 2000; Cavruc, Dumitroaia 2001; Górski i in. 2003; Niculiča 2004–2005; Niculiča i in. 2004–2005; Dascălu 2007; Makarowicz 2010 tdl., Munteanu 2010, 193; Makarowicz i in. 2013, 110, tab. 2; Makarowicz i in. 2013a; Romaniszyn 2013; Lysenko i in. 2015; Makarowicz i in. 2016; Bolohan i in. 2015), dzięki czemu okres jego rozwoju usytuowano w pierwszej i początkach drugiej połowy II tys. BC.

Prezentowany artykuł jest przyczynkiem dla dalszego sprecyzowania chronologii absolutnej kultury komarowskiej w dorzeczu górnego Dniestru, na podstawie metod statystycznych oraz interpretacji serii datowań ¹⁴C z badanego w latach 2010–2014 cmentarzyska w Bukivnej, obw. ivano-frankivski (Ryc. 1) (Makarowicz i in. 2013, 110, tab. 2; Makarowicz i in. 2013a; Romaniszyn 2013; Lysenko i in. 2015; Makarowicz i in. 2016). Zrezygnowano w nim z przedstawienia rozbudowanej analizy archeologicznej stylistyki ceramiki i wyrobów metalowych (typochronologii), która będzie przedmiotem osobnej publikacji w ramach monografii wzmiankowanej nekropoli Makarowicz i in. 2017). Skoncentrowano się wyłącznie na analizie i ocenie serii dat radiowęglowych, uwzględniającej statystyczne metody ich sekwencjono-

wania oraz możliwości jakie stwarza program kalibracyjny Oxcal w. 4.2.5. Nie brano też pod uwagę kurhanów rozpoznanych wykopaliskowo w latach 30. XX w. (Bryk 1932; Siwkówna 1937; Rogozińska 1959; Sulimirski 1968; Makarowicz i in. 2013; 2013a) z uwagi na ograniczoną wartość poznawczą wyników badań (nieporównywalność, zaginięcie części materiału) i brak oznaczeń radiowęglowych.

Stan badań

Pierwszą periodyzację kultury komarowskiej zaproponował I.K. Svešnikov (1958), choć jej ostateczną wersję przedstawił on kilka lat później (Swiesznikow 1967, 73n.). Badacz ten wyróżnił w rozwoju tego ugrupowania trzy fazy. Pierwszą, na podstawie obecności w grobach podkurhanowych przedmiotów złotych i brązowych, wiązał ze środkową epoką brązu. Dla drugiego etapu charakterystyczne miały być naczynia „komarowskie” oraz pojedyncze pojemniki kultury Noua i naczynia halsztackie. Ostatnia faza była datowana na okres „wczesnożelazny” na podstawie obecności w kurhanie I z Horodyšča fragmentu żelaznej szpili; omawiane ugrupowanie miało wówczas zajmować zachodnie tereny jego ekumeny (Swiesznikow 1967, 73–74, tabl. X: 7–10).

Periodyzację wspomnianej kultury zaproponował także A. Vulpe (1961, 119n.), na podstawie synchronizacji materiałów „komarowskich” i „białopotockich” (grupy Biały Potok wyróżnionej przez J. Kostrzewskiego – Kostrzewski 1928) z kulturą Monteoru i kulturą Coștisa. A. Vulpe wyróżnił na terenie Przedkarpacia tzw. kulturę Coștisa – Biały Potok, która miała według niego poprzedzać na tym terenie kulturę komarowską. Na trwałe zadomowiła się ona w rumuńskiej literatury przedmiotu, a dwu- lub trójczłonowa nazwa w różnych konfiguracjach (najczęściej: Coștisa-Komarów-Biały Potok) używana jest do dzisiaj (Dumitroaia 2000; Cavruc, Dumitroaia 2001; Górski i in. 2003; Niculica 2004–2005; Niculița i in. 2004–2005; Dascălu 2007; Makarowicz 2010; Munteanu 2010), choć w ostatnich latach niektórzy badacze zwracają uwagę na możliwość wyróżnienia czystych zespołów „komarowskich” (Niculița 2015; Romaniszyn i in. 2016).

Ostatnią, chociaż chronologicznie najwcześniejszą z przywoływanych periodyzacji kultury komarowskiej przedstawił T. Sulimirski (1968, 93, Table 21; Plate 16–22; por. też Dąbrowski 1972, s. 113–117 i tabl. XIV–XVII; Makarowicz 2010, 29n.). Komentowana, czterofazowa systematyka, pierwotnie zaprezentowana już w monografii, której maszynopis uległ zniszczeniu podczas ostatniej wojny, powstała głównie na podstawie obserwacji recepcji cech stylistycznych ceramiki oraz wyrobów metalowych społeczności z Kotliny Karpackiej i jej otoczenia. Fazy I i II charakteryzowały wzorce stylistyczne kultury Otomani-Füzesabony (cechy ceramiki naczyniowej, np. dzbany zaopatrzone w ucho wystające ponad krawędź wylewu, zdobione ornamentyką spiralno-guzową, a dodatkowo wyroby z brązu i złota). Współwystępować one miały z naczyniami miejscowymi: garnkami esowatoprofilowy-

mi z poziomą listwą plastyczną, wazami i misami z motywami linii rytych i łuczków oraz egzemplarzami zdobionymi skośnymi kanelurami. Cechy zakarpackie były rejestrowane synchronicznie, bądź też nieco wcześniejsze, niż w zachodniej Małopolsce. Być może należałoby wyróżnić w fazie I najwcześniejszy etap, pozbawiony inspiracji z Kotliny Karpackiej. W tym horyzoncie czasowym wg autora systematyki (faza I i II?) można też umiejscawiać inspiracje ze środowiska kultury Coștisa, widoczne wyłącznie w stylistyce ceramiki (np. dwuuche wazy oraz z wątkami zasrafiowanych rytych trójkątów i rombów). W fazie III i IV obserwować można liczne cechy stylistyczne kultury Noua, czytelne zwłaszcza w inwentarzach ceramiki naczyniowej. Są to przede wszystkim kubki z uchami wystającymi ponad wylew, wazy dwuuche, współwystępujące z naczyniami reprezentującymi miejscowe tradycje stylistyczne, m.in. pucharami esowatymi i moździeżowatymi, zdobionymi nieraz złożonymi wątkami rytymi, motywami plastycznymi, garnkami esowatymi i beczułkowatymi, oraz szerokootworowymi misami.

Dane archeometryczne

W trakcie czteroletnich badań na cmentarzysku w Bukivnej rozpoznano wykopaliskowo sześć kurhanów (1/I/2010; 2/I/2010, 2012; 3/I/2012; 1/II/2013; 6/2014 i 7/2014), z których jeden (1/II/2013) reprezentował „przedkomarowski” etap rozwoju cmentarzyska, wiązany z późną kulturą ceramiki sznurowej (Ryc. 2; Makarowicz i in. 2016). Pozostałe kopce dostarczyły wczesnych/klasycznych materiałów kultury komarowskiej (fazy I–III wg T. Sulimirskiego 1968). W kategorii źródeł „datujących”, w kurhanach udokumentowano groby i liczne obiekty rytualne, związane z obrzędowością pogrzebową, w tym depozyty naczyń (łącznie około 100 naczyń i kilka przedmiotów z brązu i jeden ze złota). Znaczna część ceramiki naczyniowej, głównie formy naczyń oraz elementy zdobnicze rozpatrywane osobno, ma dobre analogie w materiałach z innych cmentarzysk kurhanowych i płaskich kultury komarowskiej, a także źródłach z innych enklaw kręgu trzcinieckiego i ugrupowań sąsiadujących terytorialnie (Kotlina Karpacka i jej wschodnie otoczenie) oraz bliskich chronologicznie – w kulturze Otomani-Füzesabony, Gyulavarsánd, Vaty, Monteoru, Costișa i Wietenberg. Większość z nich współwystępuje z innymi elementami ornamentacyjnymi, tworząc rozbudowane motywy, specyficzne dla kultury komarowskiej i kompleksu Costișa-Komarów-Biała Potok (szerzej: Makarowicz i in. [red.] 2016). Wyroby z metalu – brązu i złota – mają z kolei analogie w wyrobach kultury Otomani-Füzesabony, Vaty III, Wietenberg i kompleksie Sabatinivka-Noua (szerzej: Makarowicz i in. 2016).

Obserwacje dokonane na podstawie tradycyjnej analizy archeologicznej (typochronologii, analizy stylistycznej) wskazują, że badane wykopaliskowo kurhany z cmentarzyska w Bukivnej wzniesiono w pierwszej połowie II tys. BC. Dzięki wspomnianym metodom statystycznym oraz interpretacji dat radiowęglowych z użyciem programu kalibracyjnego Oxcal v. 4.2.5 można

zapropnować sekwencję budowy kopców, chronometrię absolutną całego cmentarzyska, a – pośrednio – także na chronologię rozwoju kultury komarowskiej w dorzeczu górnego Dniestru.

Analiza statystyczna

Analiza statystyczna, przeprowadzona dla zbadanych wykopaliskowo kurhanów (sezony 2010–2014) oraz odkrytej w nich ceramiki, uwzględniła dwie metody – seriację oraz analizę korespondencji. Seriację wykonano przy pomocy programu PAST v.3, natomiast analizę korespondencji przy użyciu aplikacji dla programu Microsoft Excel o nazwie CAPCA v.2.2. Dla celów założonych w tym opracowaniu w obu analizach uwzględniono jedynie cechy zdobnicze ceramiki, pomijając makromorfologię (szerzej – por. Makarowicz i in. [red.] 2016). Z uwagi na rozbudowane zdobnictwo ceramiki „komarowskiej”, zaproponowano osobną listę elementów i technik zdobniczych, charakterystycznych dla naczyń z Bukivnej, występujących także na innych nekropolach górnodniestrzańskich tego ugrupowania (Tab. 1).

Absolutne częstości występowania ceramiki o wyróżnionych cechach zdobniczych sprowadzono do poziomu nominalnego, gdzie cyfra „1” oznacza obecność danej zmiennej a „0” jej brak. Zabieg ten wyeliminował wpływ wysokiego udziału najbardziej powszechnych cech pojawiających się badanym zbiorze, jednocześnie uwydatniając rolę rzadziej rejestrowanych wzorców specyficznych. Kurhany sklasyfikowano pod względem ich chronologii, używając do tego kalibrowanych datowań radiowęglowych. Każdy z oznaczonych radiowęglowo obiektów (kurhanów) ma przypisany przedział czasowy, w którym mógł być użytkowany (wzięto pod uwagę poziom ufności 2 sigma o prawdopodobieństwie statystycznym 95,4%). W prezentacji graficznej wyników analizy korespondencji każdorazowo wykorzystywano 1 i 2 oś, które po skumulowaniu odzwierciedlają w najwyższym stopniu strukturę wśród zmiennych (dekompozycję statystyki chi-kwadrat).

Po pierwszych próbach, zdecydowano się usunąć zmienne o sygnaturach IIIb, IVe i IXc, gdyż obciążone były zbyt dużą inercją, wpływającą na „nie-naturalne” rozłożenie danych na wykresie współrzędnych. Rezultaty analiz wyraźniej ukazują odmienną chronologię poszczególnych kopców i, co za tym idzie, ułatwiają identyfikację cech zdobniczych typowych dla kolejnych okresów użytkowania stanowiska (Ryc. 3). W przypadku kurhanu 1/I/2010 wyśrodkowana pozycja w ramach sekwencji wszystkich zbadanych monumentów pozwala uznać ten obiekt za pośredni chronologicznie. Kurhany o numerach 7/I/2014 oraz 3/I/2012 usytuowane są w górnej części sekwencji obiektów i wyznaczają starszą fazę użytkowania cmentarzyska. Typowe dla tego okresu cechy uwzględniają zmienne od Va do VIIa. Dalej obserwujemy cechy przejściowe, tj. takie, które ujawniły się zarówno w starszych, jak i młodszych kurhanach. Do tej grupy zaliczamy zmienne od IId do IVc. Z kolei obiekty o numerach 6/I/2014 i 2/I/2012, ze względu na swoją późniejszą

Tabela 1. Lista elementów i technik zdobniczych naczyń z Bukivnej (badania 2010–2014)

Ia	– listwa plastyczna pozioma	VIe	– nakłucia ukośne wykonane ściegiem bruzdowym
Ib	– listwa plastyczna pozioma z nakłuciami	VII	– kąt
Ic	– listwa plastyczna pozioma z guzami	VIIa	– kąt (wierzchołkiem w dół)
Id	– listwa plastyczna pionowa	VIIb	– kąt (wierzchołkiem w górę)
Ie	– listwa plastyczna ukośna z odciskami w dolnej części	VIIc	– kąt wykonany ściegiem bruzdowym
If	– listwa plastyczna ukośna	VIII	– listwa plastyczna łukowata
IIa	– linie ryte poziome	IX	– romb ryt zasrafiowany
IIb	– linia ryta pionowa	Xa	– linia pozioma wykonana ściegiem bruzdowym
IIc	– linia ryta ukośna (górną w prawo)	Xb	– linia pionowa wykonana ściegiem bruzdowym
IId	– linia ryta ukośna (górną w lewo)	Xc	– łuczek w dół wykonany ściegiem bruzdowym
IIIa	– trójkąt ryty zasrafiowany (wierzchołek w dół)	Xd	– trójkąt wierzchołkiem w dół wykonany ściegiem bruzdowym
IIIb	– trójkąt ryty zasrafiowany (wierzchołek w górę)	Xe	– linia ukośna wykonana ściegiem bruzdowym
IIIc	– trójkąt ryty wypełniony nakłuciami (wierzchołek w dół)	XIa	– szerokie kanelury pionowe
IIId	– trójkąt ryty wypełniony nakłuciami (wierzchołek w górę)	XIb	– szerokie kanelury poziome
IVa	– guz obiedziony łuczkiem do dołu	XIc	– szerokie kanelury ukośne
IVb	– guz obiedziony łuczkiem do góry	XId	– szerokie kanelury ukośne z dołkami
IVc	– guz okrągły	XII	– linia ryta falista
IVd	– guz obiedziony dookoła	XIII	– dziurki
IVe	– guz owalny	XIV	– „wąsy” plastyczne zachodzące łukowato na ucha
Va	– łuczek w górę	XV	– drabinka pozioma ryta
Vb	– łuczek w dół	XVI	– odciski palcowe
VIa	– nakłucia pionowe (trójkątne)	XVII	– łukowate „bruzdy”
VIb	– nakłucia poziome (trójkątne)		
VIc	– nakłucia okrągłe		
VId	– nakłucia ukośne		

chronologię, grupują cechy zdobnicze charakterystyczne dla młodszego okresu użytkowania cmentarzyska. Zaliczają się do nich zmienne od Ib do VIe.

Analiza korespondencji dla kurhanów oznaczonych chronologicznie oraz dla cech zdobniczych ceramiki dobrze odzwierciedla zarysowaną powyżej sekwencję mogił i zmiennych z nimi korespondujących (Ryc. 4). Tumulusy o wcześniejszej chronologii oraz odpowiadające im zmienne koncentrują się w prawej dolnej ćwiartce wykresu. Pokrywające się położenie sygnatur wielu cech oznacza podobieństwo ich profilów w tabeli kontyngencji i pomaga w konsekwencji wyróżnić pewne zestawy ornamentów zdobiących naczynia ceramiczne zdeponowane w tych samych mogiłach. Ta sama uwaga odnosi się także do zmiennych przejściowych, zlokalizowanych bliżej centroidy wykresu, mniej więcej wzdłuż 1 osi (poziomej) oraz cech młodszych, położonych głównie powyżej tej osi, w ramach lewej górnej ćwiartki. Im większe oddalenie zmiennej od centroidy wykresu, tym większa jej specyfika w odniesieniu do kurhanów o określonej chronologii. Podobną interpretacją można zastosować również dla samych kopców. I tak, np. obiekt 7/1/2014 zawierał bardziej

specyficznie zdobiony zestaw naczyń, niż mogła 3/1/2012. Niemniej jednak, ich względnie bliskie położenie wobec siebie sugeruje, że zestawy te były bardziej jednolite, niż w przypadku kurhanów młodszych, które są bardziej zdystansowane od siebie. Wskazuje to na większą różnorodność sposobów zdobienia naczyń ceramicznych w późniejszym okresie użytkowania cmentarzyska. Przedstawione wyniki wyznaczają pewne wstępne interpretacje, co do chronologii materiału zabytkowego z cmentarzyska w Bukivnej. Uporządkowanie chronologiczne kurhanów na podstawie metod statystycznych użyto następnie jako swego rodzaju wskazówek w analizie uzyskanej serii dat radiowęglowych.

Datowanie absolutne

Ogółem w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym oraz NSF-Arizona AMS Laboratory, University of Arizona, Tuscon wykonano 30 oznaczeń radiowęglowych techniką AMS z węgla drzewnych (27 dat, głównie z dębu) oraz przepalonych kości ludzkich (trzy daty) (Tab. 2). Próbkę waloryzowano zgodnie z procedurą zaproponowaną przez J. Czebreszuka i M. Szymt (2001). Błąd standardowy zawierał się w przedziale 30–40 lat. Trzy daty wykonano dla kurhanu „sznurowego” 1/II/2013, pozostałe 27 – dla kurhanów „komarowskich”: odpowiednio: dwie dla kopca 7/I/2014, po trzy dla kopców 1/I/2010 i 2/I/2010, 2012, cztery dla kopca 3/I/2012 oraz 15 dla kopca 6/I/2014. Daty kalibrowano za pomocą programu Oxcal v. 4.2.5 (Bronk Ramsey 2013) na podstawie krzywej atmosferycznej Intcal13 (Reimer i in. 2013).

Obserwacje stratygraficzne i planigraficzne oraz wcześniejsze badania typochronologiczne (Makarowicz i in. [red.] 2016) ujawniły, że każdy z kurhanów wzniesiono w ramach jednego aktu (w jednym horyzoncie chronologicznym), tzn. wszystkie udokumentowane pod ich nasypami obiekty zbudowano w tym samym czasie – przed wzniesieniem nasypu.

Trzy daty wykonane dla kurhanu „sznurowego” pominięto w dalszej analizie. Pozostałe oznaczenia radiowęglowe odnoszą się do „komarowskiego” etapu użytkowania nekropolii. Większość została wykonana z węgla drzewnych pochodzących z drewnianych, głównie dębowych, konstrukcji rytualnych. Należy się więc liczyć z postarzeniem uzyskanych wyników (efekt starego drewna), a także zróżnicowaniem wartości wieku związanym z pobieraniem próbek z różnych słoju (Goslar, Walanus 2004). Trzeba jednak zaznaczyć, że nieliczne oznaczenia z kości ludzkich z kurhanu 6 (obiekty 2A i 2B) są generalnie zbieżne z datami otrzymanymi z węgla drzewnych z tego kopca. Wiarygodność chronologii „komarowskiej” fazy użytkowania cmentarzyska podwyższa wykonanie serii oznaczeń ^{14}C dla analizowanych kurhanów (od dwóch do 15 dat).

Najstarszą datą jest oznaczenie z węgla drzewnego pochodzącego z obiektu 2 w kurhanie 3/2012 (Poz-53783, tab. 2, poz. 6). Z wiarygodnością 95,4% można ją umieścić w odcinku 1878–1691 BC. Na poziomie ufności 1σ (68,2%) najbardziej wiarygodne są przedziały 1777–1737 BC (30,7%) oraz 1872–1844 BC (18,4%). Najmłodszą datę otrzymano z kurhanu 6/2014, ze spalo-

Tabela 2. Bukivna, rejon tłumacki, obwód iwano-frankiwski, Ukraina. Rejestr dat radiowęglowych (Oxcal v. 4.2.5 – Bronk Ramsey 2013)

Lp	Kurhan	Obiekt/ depozyt	Conv BP	Cal BC (68,2%)	Cal BC (95,4%)	Nr lab.	Materiał	Kategoria próbki	Komentarz
1.	Kurhan 1/I/2010	obiekt 1	3260 ± 35 BP	1608–1581 (20%) 1562–1500 (48,2%)	1621–1450 (95,4%)	Poz-39760	węgle	IIA	dąb
2.	Kurhan 1/I/2010	obiekt 2	3410 ± 35 BP	1749–1661 (68,2%)	1871–1845 (4,5%) 1812–1803 (1%) 1776–1623 (89,9%)	Poz-39759	węgle	IIA	dąb lub olsza
3.	Kurhan 1/I/2010	depozyt K	3290 ± 30 BP	1611–1539 (68,2%)	1633–1501 (95,4%)	Poz-39762	węgle	IIA	spod szpilki: dąb
4.	Kurhan 2/I/2010/12	obiekt 3	3390 ± 30 BP	1737–1715 (19,5%) 1696–1643 (48,7%)	1751–1619 (95,4%)	Poz-53784	węgle	IIA	dąb
5.	Kurhan 2/I/2010/12	obiekt 3	3300 ± 30 BP	1616–1595 (17,8%) 1589–1532 (50,4%)	1643–1504 (95,4%)	Poz-53788	węgle	IIA	dąb
6.	Kurhan 2/I/2010/12	obiekt 4	3355 ± 30 BP	1686–1619 (68,2%)	1740–1713 (7,7%) 1697–1602 (78,6%) 1585–1544 (8,5%) 1539–1535 (0,6%)	Poz-53789	węgle	IIA	dąb
7.	Kurhan 3/I/2012	obiekt 1	3270 ± 30 BP	1608–1582 (22,4%) 1561–1506 (45,8%)	1623–1496 (92,7%) 1475–1460 (2,7%)	Poz-53790	węgle	IIA	dąb
8.	Kurhan 3/I/2012	obiekt 1	3415 ± 30 BP	1749–1683 (62,4%) 1675–1665 (5,8%)	1870–1846 (4,1%) 1775–1629 (91,3%)	Poz-53785	węgle	IIA	0.6mgC, dąb
9.	Kurhan 3/I/2012	obiekt 1, część SE	3425 ± 30 BP	1765–1685 (68,2%)	1875–1842 (7,9%) 1817–1799 (2,8%) 1780–1638 (84,7%)	Poz-53787	węgle	IIA	dąb
10.	Kurhan 3/I/2012	obiekt 2	3455 ± 30 BP	1872–1844 (18,2%) 1813–1802 (6,2%) 1777–1737 (30,7%) 1715–1696 (13,1%)	1878–1691 (95,4%)	Poz-53783	węgle	IIA	dąb

cd. Tabeli 2

Lp	Kurhan	Obiekt/ depozyt	Conv BP	Cal BC (68,2%)	Cal BC (95,4%)	Nr lab.	Materiał	Kategoria próbki	Komentarz
11.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, „deska”	3365 ± 35 BP	1727–1725 (1,5%) 1692–1620 (66,7%)	1746–1603 (88,4%) 1585–1544 (6,7%) 1638–1635 (0,4%)	Poz-69113	węgle	IIA	dąb
12.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, element A	3395 ± 35 BP	1741–1714 (23,6%) 1700–1642 (44,6%)	1862–1852 (1%) 1772–1614 (94,4%)	Poz-72955	węgle	IIA	dąb
13.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, element B	3310 ± 35 BP	1627–1595 (23,7%) 1589–1532 (44,5%)	1682–1675 (1,1%) 1666–1505 (94,3%)	Poz-69114	węgle	IIA	dąb
14.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, element E	3300 ± 35 BP	1618–1531 (68,2%)	1662–1501 (95,4%)	Poz-72956	węgle	IIA	dąb
15.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, element F	3285 ± 35 BP	1612–1527 (68,2%)	1644–1496 (93,8%) 1475–1460 (1,6%)	Poz-69115	węgle	IIA	dąb
16.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, element B	3339 ± 31 BP	1683–1609 (59,6%) 1579–1563 (8,6%)	1730–1721 (1,7%) 1692–1530 (93,7%)	AA-106308	węgle	IIA	dąb
17.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, element B	3340 ± 32 BP	1684–1609 (60,2%) 1578–1564 (8%)	1731–1720 (2,1%) 1693–1530 (93,3%)	AA-106309	węgle	IIA	dąb
18.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, element B	3394 ± 32 BP	1740–1712 (22,9%) 1699–1643 (45,3%)	1766–1617 (95,4%)	AA-106310	węgle	IIA	dąb
19.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, element B	3368 ± 35 BP	1730–1721 (5,3%) 1692–1622 (62,9%)	1748–1606 (90,3%) 1584–1546 (5,1%)	AA-106311	węgle	IIA	dąb
20.	Kurhan 6//2014	obiekt 1, naczynie 39	3415 ± 35 BP	1753–1662 (68,2%)	1873–1844 (6%) 1814–1801 (1,8%) 1778–1626 (87,6%)	Poz-69121	węgle	IIA	fragm. spalonej konstrukcji w naczyniu; dąb
21.	Kurhan 6//2014	obiekt 2B, element 1	3285 ± 35 BP	1612–1527 (68,2%)	1644–1496 (93,8%) 1475–1460 (1,6%)	Poz-72957	węgle	IIA	dąb
22.	Kurhan 6//2014	obiekt 2B, element 2	3400 ± 40 BP	1744–1643 (68,2%)	1876–1841 (4,4%) 1820–1797 (1,9%) 1781–1611 (89,2%)	Poz-72958	węgle	IIA	dąb

Lp	Kurhan	Obiekt/ depozyt	Conv BP	Cal BC (68,2%)	Cal BC (95,4%)	Nr lab.	Materiał	Kategoria próbki	Komentarz
23.	Kurhan 6/II/2014	obiekt 2A, szkielet 1	3355 ± 30 BP	1686–1619 (68,2%)	1740–1713 (7,7%) 1697–1602 (78,6%) 1585–1544 (8,5%) 1539–1535 (0,6%)	Poz-73406	przepalone kości ludzkie	IIIA	0,1%N 0,3%C carbonate
24.	Kurhan 6/II/2014	obiekt 2A, szkielet 3	3440 ± 40 BP	1871–1845 (11,8%) 1811–1804 (2,9%) 1776–1688 (53,4%)	1881–1658 (95,4%)	Poz-73405	przepalone kości ludzkie	IIIA	0,4mgC, 0,3%N 0,4%C carbonate
25.	Kurhan 6/II/2014	obiekt 3	3180 ± 35 BP	1497–1470 (25,4%) 1465–1427 (40,7%)	1526–1396 (95,4%)	Poz-69116	węgle	IIA	0,5mgC; zbyt późna?
26.	Kurhan 7/II/2014	obiekt 6	3390 ± 35 BP	1737–1715 (19,4%) 1696–1641 (48,8%)	1862–1862 (0,7%) 1772–1612 (94,7%)	Poz-69117	węgle	IIA	dąb
27.	Kurhan 7/II/2014	obiekt 7	3425 ± 30 BP	1765–1685 (68,2%)	1875–1842 (7,9%) 1817–1799 (2,8%) 1780–1638 (84,7%)	Poz-69118	węgle	IIA	dąb
28.	Kurhan 1/III/2013	nasyp kopca, część S	3840 ± 35 BP	2397–2385 (4,5%) 2347–2271 (38,4%) 2259–2207 (25,4%)	2458–2202 (95,4%)	Poz-58471	węgle	IIC	0,9mgC
29.	Kurhan 1/III/2013	nasyp kopca, część N	3830 ± 35 BP	2339–2205 (68,2%)	2457–2417 (6,9%) 2409–2197 (85,9%) 2167–2150 (2,6%)	Poz-58549	węgle	IIC	
30.	Kurhan 1/III/2013	obiekt 1	2925 ± 35 BP	1192–1172 (11,4%) 1167–1143 (13,6%) 1132–1056 (43,2%)	1222–1013 (95,4%)	Poz-58472	kości ludzkie	IIIA	carbonate; data zbyt późna

nej drewnianej konstrukcji rytualnej (Poz-69116, tab. 2, poz. 25). Po kalibracji, na poziomie 2σ , jej wartość zawiera się w przedziale 1535–1396 BC (95,4%), natomiast najbardziej prawdopodobny odcinek w wersji 1σ odnosi się do przedziału 1465–1427 BC (40,7%). Data ta może być jednak obciążona pewnym błędem, wynikającym ze zbyt małej próbki (0,5 mg C); nie konweniuje też ona z pozostałymi oznaczeniami z kurhanu. Wobec powyższego, za drugą najpóźniejszą datą ^{14}C należy uznać oznaczenie uzyskane z konstrukcji drewnianej (obiekt 1) w kurhanie 1/2010 (Poz-39760, tab. 2, poz. 1), która po kalibracji dała przedział odpowiednio: 2σ – 1621–1450 BC (95,4%), 1σ – 1562–1500 BC (najbardziej wiarygodny – 48,2%). Przytoczone, skrajne daty, wyznaczają potencjalny okres użytkowania cmentarzyska w fazie „komarowskiej” na odcinek 1872–1500 BC (na poziomie ufności 68,2%) lub przedział 1878–1450 BC z prawdopodobieństwem 95,4%, a więc maksymalnie – w obu wersjach – na prawie 400 lat. Wskazany okres należy traktować wyłącznie jako ramowy przedział funkcjonowania nekropolii w epoce brązu.

W celu sprecyzowania chronologii poszczególnych, datowanych metodą radiowęglową, kurhanów oraz – pośrednio I grupy kurhanów – i całego cmentarzyska, na podstawie opcji dostępnych w programie Oxcal 4.2.5, zaproponowano dwa modele interpretacji uzyskanych datowań (por. Rzepecki 2014). Do budowy modeli interpretacji serii uzyskanych dat ^{14}C wykorzystano także dane z analizy typochronologicznej (stylistycznej ceramiki naczyniowej i wyrobów metalowych) oraz przesłanki wynikające z seriacji cech makromorfologicznych i zdobniczych naczyń oraz analizy korespondencji (szerzej Makarowicz i in. 2016).

Model I. W pierwszym modelu skorzystano z opcji *R-Combine* używanego programu kalibracyjnego, wyliczając średnią ważoną dat dla każdego z kurhanów. Dzięki temu uzyskano sekwencję ukazującą uszeregowanie kurhanów na skali czasowej (Ryc. 5). Najstarszy z kopców (1/II/2013), zgodnie z oceną typochronologiczną reprezentujący późną kulturę ceramiki sznurowej, można datować na drugą połowę III tys. BC, pozostałe natomiast – należące do kultury komarowskiej – wzniesiono znacznie później, z grubsza w przedziale 1750–1550 BC. Rozkład prawdopodobieństwa przy wspólnej kalibracji dat z poszczególnych kopców sugeruje, że najstarsze powinny być monumenty 7/2014 i 3/2012, młodszy kopiec 2/2010, 2012, a najmłodsze – kurhany 1/2010 i 6/2014.

Model II. W tym modelu wzięto pod uwagę wyniki seriacji cech zdobniczych ceramiki oraz wyniki analizy korespondencji. Wyniki analizy „kombinowanej” wpisano do opcji *Sequence* programu kalibracyjnego. Usunięto z niego wszystkie daty określane jako *Outliers*, tj. odstające. Dzięki temu zabiegowi, niewątpliwie zubożającemu zestaw dat radiowęglowych, uzyskano wysoki poziom współczynników zgodności (A_{Model} zawsze powyżej 60%).

W rozpatrywanym modelu granice okresu rozpoczęcia wznoszenia zbadanych wykopaliskowo kurhanów „komarowskich” (grupa I) zawierają się w przedziale 1826–1692 BC (95,4%), a prawdopodobnie (68,2%) był to okres 1756–1705 BC (Ryc. 6). Koniec fazy budowy kurhanów przypadał na okres 1690–1551 BC (95,4%), a najpewniej (68,2%) był to przedział 1677–1624 BC (Ryc. 7).

Po niemal 500 latach przerwy w użytkowaniu cmentarzyska przez społeczności kultury ceramiki sznurowej (kurhan 1/II/2013), pierwszy kurhan „komarowski” – 7/2014 – wzniesiono w latach 1751–1692 BC (95,4%), zapewne (68,2%) w odcinku czasu 1735–1701 BC. Kurhan 3/2012 zbudowano w przedziale 1744–1688 BC (95,4%), najprawdopodobniej (68,2%) w latach 1712–1695 BC. Kurhan 1/2010 wzniesiono (95,4%) w okresie 1722–1658 BC, a zapewne (68,2%) w czasie 1704–1679 BC. Kopicie 6/2014 usypano w okresie 1691–1644 BC (95,4%), a z dużą pewnością (68,2%) w odcinku 1688–1644 BC. Ostatnią w kolejności mogiłę 2/2010, 2012 wzniesiono w latach 1687–1629 BC, a z dużą dozą wiarygodności (68,2%) w przedziale 1681–1645 BC (Ryc. 8).

Konkluzje: dynamika rozwoju cmentarzyska a chronologia kultury komarowskiej w dorzeczu górnego Dniestru

Dzięki analizom typochronologicznym stylistyki naczyń i wyrobów metalowych, (szerzej – por. Makarowicz i in. 2016), ale głównie dzięki seriacji oraz analizie korespondencji cech zdobniczych naczyń, uzyskano prawdopodobną sekwencję wznoszenia zbadanych wykopaliskowo kurhanów na jednym z największych i najlepiej zbadanych cmentarzysk kultury komarowskiej nad górnym Dniestrem.

Pierwsze kurhany w nekropolii bukivniańskiej zbudowały społeczności kultury ceramiki sznurowej jeszcze w drugiej połowie III tys. BC, o czym świadczy datowanie kurhanu 1/II/2013 z II grupy kopców. Zapewne była to grupa (o układzie liniowym), w której występowały również inne kurhany „sznurowe”, jednak sądząc po morfologii i wielkości monumentów większość z nich, reprezentowała „komarowski” etap użytkowania nekropolii.

O fazie wykorzystania cmentarzyska w Bukivnej przez społeczności kultury komarowskiej można powiedzieć więcej na podstawie badań I grupy kurhanowej, cechującej się również układem liniowym kopców. Uwzględniając prawdopodobieństwo na poziomie 95,4%, czas wznoszenia mogił w tej grupie można ocenić na maksymalnie 275 lat (1826–1551 BC). Z dużą dozą prawdopodobieństwa (68,2%) budowę kurhanów rozpoczęto około połowy XVIII stulecia BC, a zakończono w końcu XVII wieku (1756–1624 BC). Według tych wyliczeń okres użytkowania tej grupy trwałby więc maksymalnie 132 lata. Badanie kopce budowano prawdopodobnie co kilkanaście-kilkadziesiąt. Możliwe, że w ramach tej liniowej zaaranżowanej grupy wznoszono je nie po kolei w jednym kierunku, ale z dwóch różnych stron. Pośród zbadanych kopców jako pierwsze zbudowano monumenty 7/2014 i 3/2012, następnie prawdopodobnie kurhany 1/2010 i 6/2014, a na końcu kopicie 2/2010, 2012. Możliwa jest też inna sekwencja (mniej wiarygodna), umieszczająca powstanie ostatniego z kurhanów po kopcach 3/2012 i 7/2014, a kurhanu 1/2010 przed kopcem 6/2014. W świetle wykonanych analiz archeologicznych i statystycznych oraz dat radiowęglowych, kurhan 6/2014 dobudowano później do kopca 7/2014, tworząc jeden podłużny, owalny układ.

Na cmentarzysku w Bukivnej zbadano łącznie (razem z kopcami rozpoznanymi w latach 30 XX w.) 19 kurhanów, co stanowi około trzeciej części wszystkich kopców zarejestrowanej na tej nekropolii (Makarowicz i in. 2017). Analiza materiału z mogił zbadanych wykopaliskowo sugeruje, że próba ta jest w pełni reprezentatywna dla całego cmentarzyska, tzn., że można na nim wyróżnić dwa etapy użytkowania: inicjalny – związany z działalnością funeralną społeczności „sznurowych” z zaawansowanego etapu jej rozwoju (2 połowa III tys. BC) oraz drugi – łączący się z aktywnością ugrupowań „komarowskich”, których wspólnoty, po 400–500 latach, wkomponowywały swoje kurhany w istniejące już układy kopców „sznurowych” (por. II grupa kopców), tworząc własne przestrzenie sakralno-sepulkralne. Brak monumentów o wcześniejszej chronologii sugeruje, że być może I grupa kurhanowa w Bukivnej składała się wyłącznie z kurhanów „komarowskich”. Wydaje się, że poszczególne grupy kopców, wyróżnione na analizowanej nekropolii, były „małymi cmentarzyskami” konkretnych lineaży, wznoszonymi w zbliżonym horyzoncie czasowym, nie dłużej niż przez 200–250 lat (8–10 generacji).

Nekropola kultury komarowskiej w Bukivnej reprezentuje wczesne i klasyczne stadium rozwoju tej jednostki taksonomicznej. Brak jest tu wyraźnych cech stylistycznych kultury Noua, obecnych na innych cmentarzyskach, m.in. w eponimicznym Komarowie (Sulimirski 1968; Makarowicz i in. 2016). Można więc zakładać, że społeczności „komarowskie” w dorzeczu górnego Dniestru rozwijały się jeszcze w okresie, w którym czytelna jest recepcja cech tejże kultury w omawianym rejonie, a więc po 1550 BC (Sava 2002; Krušelniczka 2006; Makarowicz i in. 2016). Na podstawie analizy typochronologicznej materiałów z innych nekropoli górnodniestrzańskich wydaje się jednak, że okres wznoszenia przez nie kurhanów nie trwał już długo i był ograniczony do kilku (2–3) pokoleń (50–80 lat). Wraz z zanikiem wzorców stylistycznych kultury Noua zanika również zwyczaj budowy kurhanów przez społeczności kultury komarowskiej, jeden z jej zasadniczych elementów tożsamości. Możliwe, że utrzymuje się on dłużej na Wyżynie Wołyńskiej, o czym świadczy data z kurhanu w Ivanju (Svešnikov 1968; Makarowicz 2008) oraz stylistyka wyrobów metalowych i naczyń w kurhanach z Kordašiva na Podolu, gdzie oprócz zespołów „klasycznych” pojawiają się także materiały o cechach kultury Noua (badania V. Ilčyšina z Muzeum Krajoznawczego w Tarnopolu). Diagnozę tę mogą potwierdzić daty radiowęglowe z tego stanowiska, które zostały przekazane do Poznańskiego Laboratorium Radiowęglowego.

W konkluzji można stwierdzić, że okres rozwoju społeczności kultury komarowskiej w dorzeczu górnego Dniestru należy umieścić najprawdopodobniej w przedziale 1800–1500 BC. W tym stosunkowo krótkim czasie, bardzo dynamiczne i prężne demograficznie wspólnoty, zasiedlały rozległe rejony w pobliżu dolin rzecznych, wznosząc szereg nekropoli kurhanowych, głównie na dawnych cmentarzyskach ludności kultury ceramiki sznurowej. Dalsze uściślenie chronologii tytułowej jednostki kulturowej nad górnym Dniestrem będzie możliwe po uzyskaniu dat radiowęglowych z innych nekropoli „komarowskich” i zastosowaniu zaprezentowanej w tym artykule metodyki ich analizy.

